

JAN | FEB | MAA 2017

www.vriendeniff.be
vriendeninlandersfields@ieper.be

Postadres VIFF
 Kenniscentrum IFFM
 Sint-Maartensplein 3, B-8900 Ieper
 057 / 23 94 50

Klantnr. 4 421 625
 Erkenningsnummer: P3A9021

EDITORIAAL

Een volle koffer activiteiten (Gilbert Ossieur) 2

DE NAMENLIJST

Namenlijst 1917: naarstig voortdoen! (Pieter Trogh) 4

Namenlijst 2017: Beni Files online! (de redactie) 6

'Ik heb je bij je naam geroepen...' (Jan Breyne) 8

ONTROERPARCOURS

'Thuis sterft men aan iets, in de oorlog sterft men voor iets' (Emiel Decock) 12

'Place a flower on my sons grave' (Patrick Boone) 18

Mark Scott vindt zijn overgrootvader (Gilbert Ossieur) 20

UIT DE LETTEREN GELICHT

Gender@war (Luc De Munck) 24

TENTOONSTELLING

Een kruisweg van Lijden en Hoop (de redactie) 27

Dienaars van God tijdens de Grote Oorlog (Jan Breyne) 31

OORLOG IN DE KUNST

De expertise van de Bomenveller (Freddy Rottey) 35

OP ZOEK IN ARCHIEVEN

Belgische krijgsgevangenen begraven in Denemarken (Ludwich Devlieghere) 40

GASTBIJDRAGE

Sidney Lewis, de allerjongste ? (Geoff Simmons – vert. en bew. Jan Breyne) 43

Van het slagveld naar de Everest (Michel Vandeweghe) 48

IN MEMORIAM

Toontje heeft ons verlaten (de redactie) 50

TEN SLOTTE

VIFF_lid Henk van der Linden krijgt hoge onderscheiding van de Britten (Johan Van Duyse) 51

Witse en de Westhoek (Kristin De Meyere) 53

Redactieraad

Jan Breyne (janbreyne@telenet.be)
 redactieverantwoordelijke

Annemie Decoene (annemiedecoene@hotmail.com)
 Marc Dejonckheere (marc2.dejonckheere@telenet.be)
 Ludwich Devlieghere (ludwich.devlieghere@pandora.be)
 Gilbert Ossieur (gilbert.ossieur@skynet.be)
 Geert Spillebeen (geert.spillebeen@euronet.be)
 Freddy Rottey (frottey@yahoo.com)
 Pieter Trogh (pieter.trogh@ieper.be)

Verantw. uitgever

Gilbert Ossieur, gilbert.ossieur@skynet.be
 Wielteje 11, 8900 Ieper

Vorm B.AD

Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun tekst. Voor gehele of gedeeltelijke overname is toestemming van de auteur vereist.
 Deadline voor volgende aflevering: 1 juni 2017
 Mail uw bijdrage naar flash@vriendeniff.be.

www.facebook.com/VriendenFriendsIFF
twitter.com/VIFF_IFFM_leper

E D I T O R I A A L

EEN VOLLE KOFFER ACTIVITEITEN

De eerste editie 2017 van ons VIFF-magazine is van stapel gelopen. Ik wou graag van deze gelegenheid gebruik maken om enkele activiteiten voor 2017 in het daglicht te stellen. Voor al deze activiteiten worden nog afzonderlijke uitnodigingen verstuurd.

JUNI

6 juni om 9u30: **Richard Howard wandeling** te Zillebeke: in de voetsporen van **Pte. Richard Howard**, vioolbouwer, 10th Bn., Duke of Wellington's (West Riding Regiment) die sneuvelde op 7 juni 1917. Echtgenoot van Mrs. M. Howard, uit Cliff Mount Villa, Delph Lane, Leeds. De wandeling start vanuit de Duitse posities en belicht dus ook het Duitse verhaal. We eindigen met een lichte lunch.

6 juni om 15u: **Remembrance: Messines Ridge British Cemetery / Messines Ridge New-Zealand Memorial:**

Company Serjeant Major **Arthur Earl Collie** 8/862, 4th Otago Coy. 2nd Bn., Otago Regiment, N.Z.E.F. die sneuvelde op 7 juni 1917.

Sapper **James Marshall Allan** 4/672, No. 2 Coy., New Zealand Engineers die sneuvelde op 7 juni 1917. Leefijd 21. Diende ook in Gallipoli.

6 juni om 20u15: **Concert 'Made in the Great War' door Sam Sweeney's Fiddle** - CC Het Perron, Fochlaan 1, Ieper. In de jaren 1990 kocht violist Sam Sweeney een nieuw instrument dat binnenin echter het label R.S. Howard 1915 droeg. Het was een instrument dat onafgewerkt bleef omdat zijn maker in 1916 naar de oorlog moest. Onderzoek bracht Sam Sweeney naar de slagvelden bij Ieper en uiteindelijk naar Woods Cemetery in Zillebeke waar hij het graf van Richard Howard vond. Daaruit ontstond het vertelconcert *Made in the Great War*. Aan de vooravond van de honderdste verjaardag van de dood van Richard Howard speelt Sam Sweeney met zijn begeleiders het concert. Voor VIFF voorzien we een totaal prijs met concert inbegrepen.

Enkel concert: Tickets: <http://www.acci.be/jd184ccso591aekg1hh.aspx?es=9467>

7 juni om 3u15, Loker: achttiende **William Redmond-wandeling**. In deze vroege ochtendwandeling van ongeveer 10 km gaan we in het voetspoor van William Redmond van de mijnkraters voor Wuitschate, via Lindenhoek over de Kemmelberg tot aan het graf in Loker. Tijdens de wandeling krijgen we informatie over de mijnsnag, Redmond, de Ierse bijdrage aan de oorlog en het frontlandschap dat we doorkruisen. We sluiten af met een uitgebreid Iers ontbijt. Voor VIFF voorzien we ook hier een totaal prijs met concert inbegrepen.

10 juni om 11u (O.V.): **Remembrance: La Plus Douve Farm Cemetery - Mesen: Sapper Frank William Wiltshire**, 12687, New Zealand Engineers die sneuvelde op 10 juni 1917. Leefijd 23.

29 juni om 11u: **Remembrance: Kemmel Château Military Cemetery - Kemmel: Second Lieutenant Fred Oldfield**, 9th Bn., North Staffordshire Regiment die sneuvelde op 29 juni 1917. Leefijd 22. Remembrance georganiseerd in samenwerking met de leerlingen van de basisschool Immaculata.

JULI

5 juli om 18u: **Remembrance: Ferme Olivier Cemetery - Elverdinge: Private Robert Hope/Hepple**, 23726, "D" Coy. 1st Bn. Royal Inniskilling Fusiliers, die geëxecuteerd werd op 5 juli 1917. Leefijd 23.

31 juli om 18u (O.V.): **Remembrance: Artillery Wood Cemetery - Boezinge: Lance Corporal Francis Ledwidge**, 16138, 1st Bn., Royal Inniskilling Fusiliers die sneuvelde op 31 juli 1917. Leefijd 29. Zoon van Patrick en Anne Ledwidge, uit Slane, Co. Meath. Een productieve dichter bekend om zijn pastorale stukken over Ierland; zijn laatste gedichten verwezen naar de oorlog. Deze bijzondere herdenking, honderd jaar na datum van een Iers oorlogsdichter: zal plaats vinden in het bijzijn van de ambassadeur van Ierland, familie, leden van het Ledwidge-genootschap uit Slane alsook van *Drogheda/Slane branch O.N.E.*

Bij deze plechtigheid herdenken we ook **Private Ellis Humphrey Evans**, 61117, 15th Bn., Royal Welsh Fusiliers die sneuvelde op 31 juli 1917. Leefijd 30. Een van de oorlogsdichters, die poëzie schreef onder de naam 'Hedd Wyn'.

AUGUSTUS

4 augustus om 14u (O.V.): **Remembrance: Brandhoek New Military Cemetery - Vlamertinge: Captain Noel Godfrey Chavasse** V C and Bar, M C, Mentioned in Despatches - Royal Army Medical Corps die sneuvelde op 4 augustus 1917. Leefijd 32. Zoon van *The Right Rev. The Lord Bishop of Liverpool*, uit *The Palace, 19, Abercromby Square, Liverpool*. Ook zijn broer Aidan sneuvelde. Deze bijzondere herdenking vindt plaats samen met de medische Component van de Belgische Defensie en een afvaardiging van de *Liverpool Scottish* en RAMC.

SEPTEMBER

15 & 16 september: **Piet Swerts: A Symphony of Trees** Herdenkingsconcert n.a.v. de honderdste verjaardag van de *Derde Slag bij Ieper*. Organisatie: Stad Ieper i.s.m. het Symfonieorkest Vlaanderen en het In Flanders Fields Museum (De Gezongen Oorlog). Met de steun van *Gone West* - Provincie West-Vlaanderen en Klara.

Honderd jaar na de *Derde Slag bij Ieper* (31 juli -10 november 1917) en vijftig jaar na de uitvoering van het *War Requiem* van en door Benjamin Britten (Sint-Maartenskathedraal, 4 november 1967), vroeg de Stad Ieper aan de Vlaamse componist Piet Swerts om een nieuw avondvullend concert te creëren. Het werd een hommage aan de stad Ieper en de dichter/componist Ivor Gurney die op 10 september 1917 in de *Derde Slag bij Ieper* gewond raakte. Sint-Maartenskathedraal, Ieper, 20.30u. Uitvoerders: Symfonieorkest Vlaanderen, David Angus, dirigent, Lee Bisset, sopraan, Thomas Blondelle, tenor, kinderkoor en groot gemengd koor (samen meer dan 300 stemmen).

18 t/m 25 september: **Tweede vriendenreis naar Ierland**

OKTOBER

2 oktober: **BENI Files** - de mensonterende namenlijst van de uitgewiste slachtoffers van het conflict in Noord-Oost Congo In samenwerking met Elien Spillebeen, de educatieve dienst van het Kenniscentrum IFF en de dienst Vrede en Ontwikkeling van de stad Ieper brengen we dit conflict onder de aandacht van het brede publiek. We rekenen op een talrijke medewerking van de VIFF's.

16 oktober om 18u30: **Remembrance: Dozinghem Military Cemetery - Poperinge (Krombeke): James Bertram**

ALLAN - 1 Regt South African Infantry die sneuvelde op 16 okt 1917

NOVEMBER

10 november: **Elfnovemberlezing in het Vlaams parlement**. Voorafgaand in de namiddag brengen we een bezoek aan het Centrum voor Historische Documentatie en de Universitaire Bibliotheek van Defensie te Evere.

16 november om 16u30: **Remembrance: Soldatenfriedhof Langemark** - Langemark: **Adolf Reinach** was een Duitse filosoof in de fenomenologie, die waarschijnlijk een grote carrière wachtte in de voetsporen van zijn leermeester Edmund Husserl, ware het niet dat zijn leven vroegtijdig beëindigd werd door de oorlog. Vandaag is Professor Dr. Kimberly Baltzer-Jaray (*King's University College, CAN*) de specialist inzake de intellectuele erfenis van Adolf Reinach. Zij wil de 100ste verjaardag van Reinach's dood aangrijpen om stil te staan bij zijn persoon en nalatenschap.

Wil je een bezoek aan één van de tentoonstellingen of infomodules van: **1917, Totale Oorlog in Vlaanderen** combineren met een herdenkingsevenement in het kader van de *Mijnsnag* of de *Derde Slag bij Ieper* / *Slag bij Passendale*?

Ontdek alle mogelijkheden in de kalender op: <http://www.flandersfields.be/nl/1917/evenementen>

Gilbert Ossieur, Voorzitter VIFF

D E N A M E N L I J S T |

NAMENLIJST 1917:
NAARSTIG VOORTDOEN!

In de Eerste Wereldoorlog was 1917 een cruciaal jaar. Het was het jaar waarin de oorlog escaleerde tot een 'Totale Oorlog', en dat concept werd zowel met die woorden in de mond genomen (Clemenceau) als met een tot dan toe ongeziene volharding in de praktijk gebracht (Ludendorff en Hindenburg). De samenlevingen van de betrokken partijen werden in hun geheel betrokken bij of rechtstreeks ingeschakeld in een

oorlogsmachine die slechts één doel had: de totale vernietiging van de tegenstander, op militair, economisch en moreel vlak. Aan het front werden alle middelen en mensen ingezet en achter het front ontplooid zich een logistieke machine zonder weerga. De strijdende partijen tastten de grenzen van hun mogelijkheden af, en boog het niet, dan barstte het. De Duitsers beproefden hun onbeperkte duikbotenoorlog, de Verenigde

Een groep Duitse doden ligt verspreid in een granaattrechter bij Pilkem Ridge, 31 juli 1917. (IWM Q5733)

Staten stapten in de oorlog, Rusland bezweek onder de druk, het Franse leger maakte een diepe crisis door na het Nivelle-offensief, en op initiatief van de Britten begon in de zomer van 1917 in Vlaanderen een ambitieus offensief dat, in plaats van een doorbraak te forceren, zou eindigen in een bloedige impasse die luisterde naar de naam Passendale. Over die Derde Slag bij Ieper, en de 'Totale Oorlog' in Vlaanderen, zal onze volgende tijdelijke tentoonstelling gaan.

ROMAN

Ook voor de Namenlijst is 1917, honderd jaar later, een cruciaal jaar. Op verschillende 'fronten' wordt naarstig gewerkt en gesleuteld, om in 2018 bij een eerste ijkpunt van de Namenlijst stil te kunnen staan. Op dit eigenste moment wordt een eerste lijst van Belgische *Zivilarbeiter* – het levenswerk van VIFF-vrijwilliger en Wervikse KRAK Donald Buyze – klaargezet voor een import in de database van de Namenlijst. De lijst van Italiaanse krijgsgevangenen die, door een speling van hun oorlogslot, achter de Duitse linies in België om het leven kwamen, staat in een ver gevorderd stadium. Voor een gelijkaardige lijst maar dan van Russische krijgsgevangenen werd alle binnengekomen, versnipperde informatie tot nu toe zorgvuldig geparkeerd in een gelijknamig mapje, dat zou wachten op de dag dat die ene stagiair binnenwaait die de Russische taal machtig is. En kijk daar, van januari tot eind juli 2017 zijn wij de gastheer van de Oekraïense student Roman Nekoliak, die zich met volle overgave op deze lijst heeft gestort. U leert hem in een van de volgende nummers beter kennen. Wat Roman doet voor de Russische deellijst, doet een VIFF-lid voor de Amerikaanse soldaten die in 1918 in Vlaanderen de dood vonden. Voor Belgische burgerslachtoffers lopen een aantal casestudies die vertrekken van de overlijdensakten van de Burgerlijke Standen der gemeenten, ... en dan zijn er nog de Duitsers.

DUITSERS

Samen met de Belgische burgerslachtoffers vormen de Duitsers – en dan concreet de Duitse vermisten – misschien wel de grootste uitdaging binnen het Namenlijstproject. Daarom willen we in 2017 de grote nadruk leggen op het onderzoek naar Duitse slachtoffers, en dat om minstens twee duidelijke redenen.

Ten eerste voor de Namenlijst *an sich* natuurlijk, om een historisch correct beeld te krijgen van de Duitse dodentol die gelinkt is aan het Belgische grondgebied. In het voorjaar van 2014 mochten we van de *Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge* de lijsten van de Duitse begraafplaatsen in België ontvangen. Die leverden ons de namen op van

tienduizenden slachtoffers met een gekend graf (zij het met een minimum aan bijkomende informatie). De gegevens van de *Volksbund* konden mondjesmaat aangevuld worden met wat we terugvonden via de *Ehrentafel* die aan verschillende gepubliceerde Duitse regimentsgeschiedenissen werd toegevoegd. Verschillende *Ehrentafel* staan echter nog in de wachtlijst om verwerkt te worden, dus daar zetten we dit jaar op in. Wie wil meehelpen: er is nog plaats genoeg aan boord.

TENTOONSTELLING

De tweede reden is een applicatie die we momenteel ontwikkelen voor de genoemde tentoonstelling over de Derde Slag bij Ieper. Sinds 2014 hebben we in onze grote tijdelijke tentoonstellingen steeds een element van de Namenlijst geïntegreerd. Denk aan de infographics van de doden tijdens de Eerste Slag bij Ieper (najaarstentoonstelling van 2014), de tijdslijn van de Tweede Slag bij Ieper en de kaart met aanduiding van Ieperse burgerslachtoffers die in het stadscentrum vielen (*'Gas – Kasteeldomeinen'* in 2015), de migratiepatronen van de Canadezen (*Canada in Flanders, 2016*), de 'literaire namenlijst' in *De Geschreven Oorlog* (2016). Voor *1917: Totale Oorlog* (3/6 – 31/12/2017) werken we aan een applicatie die het verloop van de slag zal vertellen aan de hand van 'een geanimeerd huwelijk van de analyse van luchtfotografie en loopgravenkaarten met de Namenlijst', om zicht te krijgen op de verschrikkelijke menselijke tol (per sector en in zijn geheel) die de Derde Slag bij Ieper heeft geëist. Veel meer kan ik nog niet kwijt, maar het spreekt voor zich dat de inclusiviteit van de Namenlijst ook voor deze analyse geldt: we willen zowel de ene als de andere kant van de frontlijn belichten. Voor de geïllustreerde kant beschikken we reeds over vrij volledige cijfers, voor de Duitse kant is dat zeker nog niet het geval. Reden te meer om een handje toe te steken dus, en het resultaat van uw bijdrage te aanschouwen in de komende tijdelijke tentoonstelling!

Pieter Trogh

D E N A M E N L I J S T 2

BENI FILES ONLINE !

Met enige trots hebben de Vrienden van het In Flanders Fields Museum hun 'petekind' verwelkomd op vrijdag 10 februari 2017, het project 'Beni Files' van Elien Spillebeen. Op p. 8 van editie 58 van ons magazine werd het project voorgesteld. In zijn voorwoord had onze voorzitter hierover het volgende verteld: 'Beni Files is, net als de **Namenlijst**, een online monument, maar dan voor de slachtoffers van Beni. Hier zijn geen databanken beschikbaar noch

geschreven bronnen, niet eens een geboortekarte die de slachtoffers als spoor kunnen nalaten. Opdat niet alle sporen zouden worden gewist, trok Elien deze zomer naar Beni om er in samenwerking met twee Congolese collega's Richard en Jean-Baptiste, de slachtoffers van deze aanslagen een naam te geven en hun verhaal te bewaren'.

653 nabestaanden en ooggetuigen van de bloedbaden in Beni werden bevrraagd. Alles werd op video vastgelegd. Er zaten aangrijpende

verhalen tussen, verhalen die naar de keel grepen en beelden die lang op het netvlies bleven natrillen.

GEEN BEVOLKINGSCIJFERS

Tijdens de eerste week van oktober 2014 werden burgers in en rond de stad Beni op een gruwelijke wijze vermoord: zowel mannen, vrouwen als kinderen werden met machetes afgemaakt. Vele anderen werden verkracht en/of ontvoerd. Vandaag, meer dan twee jaar na de start van de gruwelijkheden, zouden waarschijnlijk meer dan 1000 mensen het leven gelaten hebben en blijven een honderdtal mensen vermist. Zo'n 80.000 mensen zijn de dorpen ontvlucht en zijn de relatieve veiligheid in de stad Beni gaan opzoeken. Maar nog steeds is het onduidelijk wie achter deze aanslagen zit, en waarom de bevolking wordt opgejaagd.

In Congo bestaan geen recente bevolkingsregisters. Ondanks de aanwezigheid van de VN op het terrein, bestaan er ook geen lijsten over de mensen die verdwijnen of vermoord worden. Anno 2017 sterven deze slachtoffers in alle anonimiteit. Juridisch hebben ze dus nooit bestaan. Maar elk slachtoffer heeft een eigen verhaal. Het was de vader of moeder, de zoon of dochter, de broer of zus van iemand. Met **Beni Files** wordt, aan de hand van de verhalen van de nabestaanden, hun bestaan bewezen.

GRUWELIJKE BEELDEN

Op zes weken tijd vertelden 653 personen voor de camera wie ze verloren zijn en wie hij of zij was. Vaak hadden deze nabestaanden meer dan één persoon verloren. Samen met de namen die Jean Baptiste nadien nog kon verzamelen werd een lijst van 1111 slachtoffers aangelegd. Daarenboven gaven de bewoners ook nog 252 namen, en bijhorende verhalen, van mensen die voor de datum van 2 oktober 2014 verdwenen waren.

Beni Files brengt al deze verhalen samen online. In de

webdocumentaire krijg je verschillende fragmenten van ooggetuigen en nabestaanden, die enkele van de gruwelijke aanvallen reconstrueren. Je vindt er ook uitgelichte verhalen, fragmenten uit de namenlijst en archiefmateriaal van Radio Moto. Naast de webdocumentaire kan je op benifiles.com ook de weg vinden naar de namenlijst. Deze databank brengt alle namen samen, en toont je de bijhorende video van een nabestaande die het slachtoffer beschrijft. Vandaag bevat de namenlijst slechts 30 namen. Maar, het team van Beni Files hoopt de namen wekelijks aan te vullen. Tegen de derde verjaardag van het begin van de bloedbaden, 2 oktober 2017, willen ze alle namen een plaatsje hebben gegeven. Op die dag organiseert de stad Ieper, en het In Flanders Fields Museum een stille wake, met de 1111 namen, op evenveel kruisjes geschreven.

De redactie

Beni Files is een project van Het Peloton & Mama Kivu, gemaakt door Elien Spillebeen & Martijn D'haene, in samenwerking met Richard Kirimba & Jean Baptiste Kavunga. Het project kreeg de steun van journalismfund.eu, FreePressUnlimited.VI.F.F.11.11.11, Vredeseilanden en de Belgische Ontwikkelingsamenwerking, DGD, Federale Overheidsdienst Buitenlandse Zaken, Buitenlandse Handel en Ontwikkelingsamenwerking.

Foto 1: **Beni Files**, virtueel monument voor vergeten slachtoffers

Foto 2: Documentairemaakster en vredesvrouw **Elien Spillebeen** registreert en rapporteert.

Foto 3: **Beni Files** geeft naamloze doden hun naam terug.

D E N A M E N L I J S T 3

“IK HEB JE BIJ JE
NAAM GEROEPEN...”

Twee dagen in het spoor van de Zivilarbeiter

Namen zijn een deel van onze identiteit en daar moet zorgzaam mee omgesprongen worden. Niemand houdt ervan dat zijn of haar naam verkeerd wordt gespeld en ook wie gestorven is, heeft recht op een correcte spelling. Dit was één van de belangrijkste lessen die wij leerden tijdens de tweedaagse die de VIFF organiseerde rond het thema 'Zivilarbeiter' op 11 en 12 maart 2017.

Donald Buyze, begeistert en gedreven, een gids met passie

VICTOR

Je kan Donald Buyze een gebrek aan gedrevenheid zeker niet verwijten. In ons vorig magazine (editie 59, p. 24 e.v.) heeft hij de geschiedenis van zijn grootvader Victor Perneel tijdens WO I verteld. Victor leefde vier jaar gescheiden van zijn ouders. In Noord-Frankrijk - de streek van Guise in de Aisne - moest hij vanaf 1916 'voor de vijand' werken, in verschrikkelijke omstandigheden. Donald dompelde ons onder in het leven van zijn 'pépé', toonde ons de plaatsen waar hij leefde en werkte... en bracht het verhaal van alle 'Zivilarbeiter', Belgische burgers die door 'den Duits' werden opgeëist om de Hindenburglinie aan te leggen, om wegen en spoorwegen te bouwen en zware houten balken te laden, te lossen. Deze minder gekende episode uit onze oorlogsgeschiedenis is aan hem blijven kleven. Donald is op zoek gegaan naar de plaatsen waar zij hebben gezwoegd en waar degenen die het niet overleefden, zijn begraven. En daar viel hem iets anders op: zelden is men erin geslaagd om op de graven de juiste schrijfwijze van de namen aan te brengen. Als er ergens één naam verkeerd is gespeld, dan aanvaard je dat met een monniklach, want uiteindelijk is niemand onfeilbaar. Maar wanneer je echt moet zoeken om een juiste naam te vinden, dan groeit je verontwaardiging. En van dat laatste heeft Donald er een hele vrachtwagen vol opgeladen. Wanneer hij dan nog merkt dat een aantal Belgen verkeerdelijk met de melding 'Mort pour la France' op hun graf werden bedeed of een 'verkeerde' oorlog wordt vermeld, dan is een vloek heel dichtbij. Om dan nog te zwijgen van die brave Vlaamse Frans, die nu als 'Franz' op zijn graf geboekstaafd blijft...

HINDENBURGLINIE

Vooraleer de deelnemers aan deze mini-slagveldreis hun bestemming hadden bereikt, hadden zij al meer dan één boterham informatie gekregen van de onvermoeibare Donald. Zelfs een klein bus-accidentje, waarbij de zijspiegel van een

tegenligger sneuvelde (en ons tijdschema dichtig verstoorde), kon zijn enthousiasme niet temperen. Onze eerste halte had alles te maken met de Hindenburglinie, gebouwd in de winter van 1916-1917 om het Duitse front met ongeveer 50 km in te korten. Het Amerikaanse monument van Bellicourt is gebouwd boven een kanaaltunnel, die deel uitmaakte van de Hindenburglinie, maar tijdens een offensief van de Amerikanen - samen met andere troepen, die 'gemakshalve' niet worden vermeld - in september 1918 werd ingenomen. Eerder hadden de Duitsers zich achter deze linie teruggetrokken nadat ze onderweg de tactiek van de verschroeiende aarde hadden toegepast. Op de brug van Riqueval had de Britse brigadegeneraal Campbell op 2 oktober 1918 zijn troepen, die zich op de steile walcant hadden verzameld, toegesproken. Drie dagen eerder, op 29 september, was de oninneembaar gewaande Hindenburglinie doorbroken. Het was het begin van het einde: in het Duitse hoofdkwartier in Spa kreeg Ludendorff een beroerte toen hij het nieuws hoorde en de gedesillusioneerde Duitse legerleiding besefte dat de oorlog verloren was. Anderhalve maand later volgde de Wapenstilstand.

Maar de bouw van alle Duitse verdedigingswerken noopte de Duitsers om mensen uit de bezette gebieden onder dwang te deporteren om het zware werk te verrichten. Zo ook op Victor, die in Guise belandde waar hij in het station zware spoorwegaarbeid moest verrichten. We hebben zijn verhaal

in ons vorig nummer gebracht. Nu gingen we ter plaatse de beschreven plaatsen bezoeken. Daar was de molen van Bohéries bij, de plaats waar Victor verbleef in onmenselijke omstandigheden en waar we door de huidige bewoner Raymond en zijn vrouw werden ontvangen. De watermolen had ooit deel uitgemaakt van een cisterciënzerabdij, die na de Franse revolutie als textielabriek werd gebruikt. De stad Guise is vandaag een wat vervallen oud industriestadje, maar het herbergt wél een merkwaardig complex, de *Familistère*: indrukwekkende - voor zijn tijd vooruitstrevende - woonblokken, gebouwd volgens de ideeën van een utopist Charles Fourier om de werknemers van de nabijgelegen Godinfabriek een aangename woonst te verschaffen. Na een verkwikkend middagmaal in *le Jardin* te Guise trokken we naar de begraafplaats van Flavignies en voor de zoveelste keer zagen we hoe de namen van de Belgische slachtoffers gemassacreerd werden dat het niet mooi meer was. Wie heel zijn leven 'Van Puyenbroeck' heette wordt in de dood als 'Bingenbrock' vereeuwigd. En zo zijn er tientallen voorbeelden. Nu werden in 'de Namenlijst', dank zij noest spuurwerk van onze IFF-vrijwilligers, veel onjuiste schrijfwijzen reeds gecorrigeerd. Het is tijd dat de Belgische overheid gebruik maakt van deze wetenschap om op al die graven van Belgen in Frankrijk een 'generale correctie' door te voeren. Wellicht zullen hierdoor nakomelingen van slachtoffers, die nu als onvindbaar doorgaan, hun gestorven voorouder toch terugvinden.

De brug van Riqueval, waar Campbell zijn troepen moed toewenste

VERKEERDE NAMEN

Marle is op zaterdagmiddag een oase van stilte en rust. Niemand op straat, geen winkel open. De kerk is een typisch voorbeeld van het verval, dat zoveel Franse kerken teistert. Om de zitbanken te beschermen tegen de duiven, die door de gaten in de glasramen binnenvliegen, worden oude kranten gebruikt. Maar we hielden niet omwille van de kerk of de stilte hier een halte, wél om het massagraf en het gedenkteken voor de 138 Belgische burgers, die hier stierven tijdens de Duitse bezetting, te bezoeken. Het ligt naast het gemeentelijk kerkhof. Voorzitter Gilbert en gids Donald legden er een bloemenkrans neer. Er zijn geen namen van slachtoffers aangebracht op het monument, maar Donald heeft de namen bijeengezocht. Hij kent ze alle 138 bij naam en stelt voor om op één of andere manier deze namen aan te brengen aan het monument. Het *Maison des Ignoratins* in Marle bewaart unieke fresco's van de Gentse schilder Oscar Glas (1899-1996), die hier ook verzeild geraakt was op bevel van de Duitsers en gevraagd werd om in de huizen die door de Duitsers waren bezet, de wanden te beschilderen. Vandaag bestaan er nog enkele van die fresco's te Marle maar we konden ze niet zien, alleen op afbeeldingen, die de gids ons met enig trots toonde. Deze Glas is later nog in Amerika verzeild geraakt, waar hij fortuin heeft gemaakt als schilder van filmdecors. Het verhaal gaat dat hij nog door Walt Disney werd gevraagd om voor hem te werken. Disney betaalde blijkbaar niet genoeg en de deal ging niet door.

De nacht aan de *Lac de l'Ailette*, op een boogschuit van de beruchte *Chemin des Dames* was heilzaam. Het prachtig uitzicht op het meer en de exquise kwaliteit van het ontbijt zetten aan om eens terug te komen. Maar de plicht roept en de eerste halte op de tweede dag was Soupir. Twee begraafplaatsen, aan weerszijden van de weg. En op de Belgische graven wemelt het opnieuw van verkeerd geschreven namen. En hier is men zelfs slordig geweest met de oorlog: ondanks het feit dat ze wel degelijk tussen 1914 en 1918 stierven, wordt hier zonder veel complexen 40-45 vermeld. Ach...

In Chestres (deel van Vouziers) liggen tien Belgen begraven, mensen die ook tegen hun wil voor de Duitsers moesten werken, de ontberingen hebben doorstaan en tenslotte hier hun leven lieten. Er ligt hier ook een 'Stalin' (zij het van Franse nationaliteit), een Charles Michel (idem) en een... 'Wildemeersch' (familie van Roos?) begraven. Veel van de slachtoffers hier zijn gestorven in november 1918: die mensen hebben écht wel ... pech gehad. De volgende halte was Sedan, waar de gekende immense versterkte burch vanaf januari 1917 dienst deed als strafkamp voor de Belgische en Franse werkweigeraars. Velen zijn hier omgekomen door ziekte en ontbering. Maar veel verder dan de binnenkoer en de gedenkplaat aan de noordelijke toegangspoort, *Porte Turenne*, kwamen we niet. Maar op die imposante binnenkoer leerden we dat zich in september 1870 hier een bloedige confrontatie

tussen de Franse keizer Napoleon III en de Pruisische koning Wilhelm I heeft afgespeeld, waarbij de Pruisische artillerie hier de omsingelde Fransen heeft bestookt tot de keizer zich moest overgeven. Het leidde de uiteindelijke overwinning van de Pruisen in, en was één van de oorzaken van WO I.

EFFRY

Onze laatste en wellicht meest beklievende halte was Effry, waar een heus onthaalcomité, met burgemeester, voorzitter, oudstrijders en vaandrigs klaarstond om ons te verwelkomen. We waren duidelijk verwacht. De *Président Pierre Delarbre* - die met fierheid zijn Belgische roots bekende, want zijn grootvader was in Dadizele geboren - vertelde ons de geschiedenis van het lazaret van Effry, door de Duitsers ingericht in de vroegere kachelfabriek Briffault. Alleen een oud stuk spoorweg, dat kon worden gered, herinnert nog aan de vroegere industriële activiteit. In het lazaret stierven meer dan 6.000 mensen in enkele maanden tijd, waarvan ongeveer 240 Belgen. Deze hoge dodentol was mede veroorzaakt door het sadistische gedrag van de sadistische hoofd-'arts' Michelson, die zijn honden voedde met geamputeerde gezonde lichaamsdelen van de patiënten. Zijn beesten waren beter behandeld dan de mensen, die met tientallen aan hongersnood, TBC, difterie of tyfus stierven. Dit alles leerden we op de *Nécropole Nationale d'Effry* naast het burgerkerkhof. Delarbre vertelde met enige fierheid dat het veel politieke invloed heeft gevraagd om de *Nécropole*

van de ondergang en de vergetelheid te vrijwaren. In 1994 werd dan de renovatie gevierd en nu prijkt de site op de Unescolijs om het als 'werelderfgoed' te erkennen. Namens de VIFF's legde onze voorzitter, samen met Pierre Delarbre een bloemenruiker neer. En terug in het dorp werd verbroederd bij het verre de *l'amitié*. Een waardig slot van een mooie uitstap.

Jan Breyne

Verkeerde naam, verkeerde oorlog, slordig naamplaatje...
Wie doet er wat aan?

Samen met gastheer Pierre Delarbre legt de VIFF-voorzitter een bloemenkrans neer op de 'Nécropole Nationale' van Effry.

Een onthaalcomité stond te Effry ons op te wachten.

ONTROERPARCOURS I

‘THUIS STERFT MEN AAN IETS, IN DE OORLOG STERFT MEN VOOR IETS’¹

over een oorlogsbelevens van Walter Flex

Misschien was het net dat oorlogsboekje te veel of niet belangrijk genoeg om het op te nemen in de boekenbijlage van een krant, maar het kan ook aan mijn aandacht ontsnapt zijn: ‘Vriend aan het front – Bericht uit de loopgraven’, van Walter Flex. Een vergeten bestseller, meldt de voorkaft. Als men zich baseert op het verkoopsucces van de oorspronkelijke Duitse uitgave kan

dat moeilijk tegengesproken worden. Van ‘*Der Wanderer zwischen beiden Welten*’ werden zowat één miljoen exemplaren verkocht. In 2013 is het voor het eerst in Nederlandse vertaling verschenen.

JEUGD EN EERSTE SCHRIJVERSCHAP

Walter Flex werd op 6 juli 1887 geboren in Eisenach, stad waar ook de wieg van Johan Sebastian Bach stond. Hij was de tweede van vier broers. Konrad was ouder, Martin en Otto waren jonger dan Walter. Vader Rudolf, gymnasiumleraar, was een groot bewonderaar van Bismarck, die hij volgens zoon Konrad vereerde als ‘een hoog begenadigd werktuig van God’.² Moeder Margarete droomde voor haar zonen een carrière als officier. Onder invloed van zijn ouders ontwikkelde Walter als student al duidelijk de gedachte van het verheven vaderland, een idee die zijn latere politieke opvattingen mee gestalte zou geven. In zijn studentenperiode waagde hij zich ook aan

het schrijven van gedichten. Hij gaf een eerste dichtbundel uit waarin hij de strijd van de Afrikaanse Boeren tegen de Britten bewierookte. Als huisleraar bij gravin Bismarck, weduwe van de zoon van de vroegere rijkskanselier, ontstond een wederzijdse vriendschap met zijn leerling Klaus, die zou standhouden tot aan zijn dood. Maar hij voelde zich ook gefrustreerd omdat de job als huisleraar hem beperkte in zijn literaire aspiraties. Bovendien leed hij onder het standenverschil: de gravin liet hem duidelijk zijn ondergeschikte positie aanvoelen. Dat leed werd nog groter toen hij vaststelde dat zijn promovering cum laude in 1911 op de ontwikkeling van het Duitse drama niet de minste indruk maakte op de familie Bismarck. Bitter teleurgesteld was hij daarover. In 1912 was de schoolopleiding van Klaus afgerond. Walter ging nu in dienst bij een schoonzus van de gravin. Naast lesgeven aan beide zonen was het zijn taak om het archief van de familie te ordenen. Dat laatste vond hij fascinerend en hij putte er inspiratie uit voor zijn drama ‘Klaus von Bismarck’, dat speelde in de Dertigjarige Oorlog met een voorouder van de grote staatsman in de hoofdrol. Het werd met succes opgevoerd, al kreeg het ook negatieve kritiek. Het grote succes als schrijver moest nog komen. Dat hij nog niet kon leven van zijn literaire werk frustreerde hem in hoge mate.

ENTHOUSIAST VOOR DE OORLOG

Opgegroeid in een conservatief-nationalistisch gezin was het niet zo verwonderlijk dat hij zich in augustus 1914 aanmeldde als oorlogsvrijwilliger. Zijn broers Otto en Martin deden dat trouwens ook. Alleen Konrad niet, maar dat was omwille van een handicap. Walter Flex was niet de enige Duitser die een oorlog vol verwachting tegemoet keek. Misschien niet zozeer omdat hij tuk was op oorlog. In 1912 had hij aan een vriend nog geschreven dat hij liever vrede had. Maar Flex had het gevoel dat een groot internationaal conflict onontkoombaar was. Met veel anderen in Duitsland deelde hij de opvatting over de dreiging van de Einkreisung, de vrees dat Duitsland door de geallieerden

werd ingesloten en geïsoleerd. Misschien was oorlog ook wel noodzakelijk, als laatste heilzame redmiddel in de creatie van een nieuwe wereld. Blijkbaar was een algemene oorlogsgroes over Duitsland neergedaald ‘Oorlog! Het was een reiniging en bevrijding wat we voelden en een ongelooflijke hoop’, schreef zelfs de grote Thomas Mann.³ En Victor Klemperer, die later zwaar te lijden zou hebben onder het nazibewind en beroemd zou worden om zijn dagboeken, liet optekenen: ‘De oorlog is de allerhoogste sensatie en de enige catharsis die de cultuurmens nog resteert.’⁴ Al werd het oorlogsenthouziasme niet door iedereen gedeeld, toch beantwoordden veel jonge mannen, getroffen door een oorlogseuforie, de oproep van de keizer om te strijden voor het vaderland. Ook de joodse schrijver Ernst Toller (1893-1939), die tijdens de oorlog nog pacifist zou worden, hunkerde ernaar deze ‘grote historische tijd’ zelf te ervaren, zoals blijkt uit zijn getuigenis in ‘Een jeugd in Duitsland’. Al kende hij aanvankelijk niet veel bijval bij zijn aanmelding. ‘Het is niet zo eenvoudig om soldaat te worden. De kazernes zitten overvol met vrijwilligers, bij de infanterie en de cavalerie word ik afgewezen, ik moet wachten, vrijwilligers worden niet meer aangenomen.’ De volgende morgen lukte het hem om bij de artillerie te worden aangenomen. ‘Ik wil de oorlog in. [...] Het oude, afgedragen uniform slobbert om mijn lijf, de laarzen zijn te klein en mijn voeten doen pijn, maar ik ben trots, eindelijk ben ik soldaat, opgenomen in de rijen van hen die het vaderland verdedigen.’ Alhoewel Flex wegens een aangeboren afwijking aan de rechterhand geen dienstplicht had vervuld, werd hij in de zomer van 1914 ingelijfd bij het 3de Neder-Silezische Infanterieregiment nr. 50 in Rawitsch. Verheugd over de verovering van Luik begin augustus schreef hij zijn eerste oorlogsgedicht, *Das Volk in Eisen*, waarnaar ook zijn eerste bundel oorlogsgedichten genoemd werd, later uitgebreid tot de bundel *Sonne und Schild*. De dichtbundel werd een groot succes. De opbrengst ervan bestemde hij voor het Rode Kruis.

WILDE GANZEN

In oktober 1914 – zijn jongste broer Otto is dan al gesneuveld in de Slag aan de Marne – werd het regiment van Walter Flex naar Lotharingen gestuurd. ‘Het kordon van ons Silezische regiment liep van het Bois des Chevaliers tot het Bois des Vêrines.’⁵ Daar, ‘in de door de oorlog geschonden loofbossen van Lotharingen, waar maanden achtereenvolgende kogelregens vrijwel iedere boomstam geraakt hadden’, zag Walter Flex op een nacht in het voorjaar van 1915 een zwerm grauwe ganzen ‘met schril

gekrijs naar het noorden’ trekken. ‘Zonder in het donker de regels op het papier te kunnen zien, schreef ik een paar verzen.’⁶ Die versregels resulteerden in het melancholische gedicht *Wildgänse rauschen durch die Nacht*, dat ook op muziek werd gezet (terug te vinden op YouTube) en in Duitsland een status kreeg, vergelijkbaar met John McCrae’s *In Flanders Fields*.

1. De titel ‘Thuis sterft men aan iets, aan het front sterft men voor iets’ is een citaat uit een lezing van Max Weber in augustus 1916
2. Citaat uit ‘Vriend aan het front’
3. Citaat uit ‘Onsterfelijke fronten’
4. Citaat uit ‘Sprong in het duister’
5. De loofbossen *Bois des Chevaliers* en *Bois des Vêrines* maken deel uit van het *Parc Naturel Régional de Lorraine*, gelegen ten zuidwesten van Metz en ten zuidoosten van Verdun.
6. De Nederlandse vertaling bevat ook de Duitse tekst.

Wildgänse rauschen durch die Nacht
Mit schrillen Schrei nach Norden. –
Unstete Fahrt! Habt Acht, habt Acht!
Die Welt ist voller Morden.

Fahrt durch die nachtdurchwogte Welt,
Graureisige Geschwader!
Fahlhelle zuckt und Schlachtruf gellt
weit wallt und wogt der Hader.

Rausch zu, fahr zu, du graues Heer!
Rauscht zu, fahrt zu nach Norden!
Fahrt ihr nach Süden übers Meer –
Was ist aus uns geworden?

Wir sind wie ihr ein graues Heer
Und fahr'n in Kaisers Namen,
Und fahr'n wir ohne Wiederkehr,
Rauscht uns im Herbst ein Amen.

Wilde ganzen trekken door de nacht
Met schril gekrijs naar het noorden –
Onzekere tocht! Geef acht, geef acht!
De wereld is vol met moorden

Vlieg door de nachtdoordenkte wereld,
Eskader grauw gevleugeld!
De oorlog brult, het bliksest sterk,
De strijd wordt onbetuogeld.

Trek verder, vlieg, oh ganzenschaar!
Trek verder, vlieg verder naar het noorden!
Bij jullie terugkeer straks vandaar –
Wat is er dan van ons geworden!

Wij zijn als jullie een grijze drom
En voor de keizer trekken wij samen
En is voor ons straks geen weerom,
Klapwiek ons dan in de herfst een amen!

Met het gedicht over de Wildgänse opende Flex zijn oorlogsnovelle *Der Wanderer zwischen beiden Welten*. Flex gaf de novelle de ondertitel *Ein Kriegerlebnis* mee, in de Nederlandse vertaling terugggebracht tot 'Bericht uit de loopgraven'.

VRIENDSCHAP MET ERNST WURCHE

Vanaf maart 1915 volgde Walter Flex een officiersopleiding in Posen, het huidige Poznań. Tijdens de reis naar Posen leerde hij Ernst Wurche (1894-1915), student theologie, kennen. 'Terwijl de majoor een beetje knorrig aan ons voorbijliep [...] keek ik bij toeval in een paar opvallend mooie lichtgrijze ogen van de man naast mij. Zij straalden een vrolijke lach uit. Wij keken elkaar aan [...]. 'Wat een heldere ogen had dit jongmens!' dacht ik en lette op zijn naam toen die door de regimentsadministrateur werd afgeroepen. 'Ernst Wurche?' 'Present!' Mooi, dacht ik, het is goed dat jij en ik vanaf nu dezelfde weg gaan.' En dezelfde weg gingen ze. Samen maakten ze in de zomermaanden van 1915 aan het oostfront de gevechten met de Russen mee. Flex was verrukt van deze jonge man. Hij bewonderde Wurche om zijn intelligentie en zijn edelmoedigheid. 'Eigenzinnig leek hij, maar ook deemoedig. De aantrekkelijkheid van de jeugd lag als een glans over het sterke lichaam, de trotse nek en de schoonheid van zijn mond en kin. Zijn lopen [...] was vroomheid en vreugde tegelijkertijd. Zoals deze man als een pelgrim de berg afliep, de lichtgrijze ogen vol glans en verlangen, leek hij op Zarathustra die van de bergen komt, of op een rondtrekkende gezel zoals door Goethe beschreven.'⁹ Herhaalde lyrische beschrijvingen van de schoonheid van het lichaam van Wurche, onder meer bij het baden in de Netta, een rivier in het noordoosten van het huidige Polen, leidden bij sommigen biografen tot het vermoeden van een homoseksuele relatie tussen beide mannen. Deze veronderstelling werd echter nooit onderbouwd. Feit is dat in die periode een intense vriendschap ontstond tussen beide jonge reserveofficieren, die als gelijkgestemde zielen over oorlog, heldenmoed en opoffering dezelfde verheven opvattingen koesterden. Totdat het noodlot toesloeg en Wurche op 23 augustus 1915 zwaar gewond werd en stierf. Om de dood van Wurche treurde hij bijna nog dieper dan om die van zijn broer. Als hij bij de dood van Otto nog troost kon putten uit de gedachte dat diens offer hem kracht kon geven in het vervullen van zijn plicht voor het vaderland, was zijn leed om het smartelijk gemis van zijn vriend niet te harden. 'Iedere nacht beleef ik jouw sterven, mijn vriend.'¹⁰ Ter nagedachtenis schreef Flex het verhaal van hun vriendschap neer in *Der Wanderer zwischen beiden Welten*. De novelle kende een eerste druk begin oktober 1916. De ouders van Wurche waren zeer ontroerd en op veel andere lezers maakte de novelle een overweldigende indruk. Het boek kende een zo'n groot succes dat in december daaropvolgend al een tweede druk verscheen.

KULTUR & VOLKSGEMEINSCHAFT

Begin 1915 verscheen in Duitsland het boek *Händler und Helden* van professor economie Werner Sombart (1863-1941), die vanaf de eeuwwisseling geëvolueerd was van een door Marx geïnspireerd sociaal hervormer tot een conservatief cultuurcriticus. Hij kantte zich tegen verschijnselen als de moderne techniek, de massacultuur en de vervreemding van de mens van de natuur. De modernisering bracht dan wel voorspoed voor veel mensen, maar ondermijnde ook een op geestelijke waarden gebaseerde cultuur. Zijn cultuurpessimisme werd gedeeld door vrijwel de hele intellectuele en culturele elite. Die elite, inclusief protestantse en katholieke kerkleiders, steunde in 1914 de oorlog zonder voorbehoud, als een noodzakelijkheid voor de bescherming van de Duitse en de Europese cultuur: 'Wat op het spel staat is het hart van de wereld zelf, een hart dat het meest zuiver en grootmoedig slaat in Duitsers. Dit is een kruistocht voor het heiligste goed dat er is, voor vrede, voor de cultuur van de wereld.', stond te lezen in de *Augsburger Neuesten Nachrichten* op 3 augustus

1914.¹⁰ Die strijd was een opdracht voor de hele Duitse natie, die daartoe gemobiliseerd werd. Naast de propaganda door de Duitse overheid heeft de elite met haar pleidooi van een rechtvaardige oorlog in lezingen, pamfletten en krantenartikelen de geest en het hart van veel Duitsers veroverd, zodat ze bereid waren offers te brengen in een totale oorlog. Door applaus bekrachtigd kon kanselier Bethmann Hollweg zijn toespraak in de Rijksdag op 4 augustus 1914 dan ook met gerust gemoed besluiten met de woorden: 'Het gehele Duitse volk verenigd tot op de laatste man!'.¹¹ Door de oorlog werden de Duitsers zich weer bewust van de eigen Volksgemeinschaft, dat ene Duitse volk over alle sociale klassen heen waarin het individu ondergeschikt was aan het collectief. Het individu ging op in het geheel en voelde er zich verantwoordelijk voor. Zo stelde hoogleraar filosofie Alois Riehl: 'Nooit was een volk zo verenigd als in die vroege, onvergetelijke augustusdagen. [...] Ieder van ons voelde dat we voor het geheel leefden en dat het geheel in

⁷ / ⁸ / ⁹. Citaat uit 'Vriend aan het front'
¹⁰ / ¹¹. Citaat uit 'Sprong in het duister'

Grafschrift: 'Wer auf die preussische Fahne schwört, hat nichts mehr, was ihm selber gehört.'

Flex in vol ornaat

ons allen leefde. [...] De gehele bevolking was bezeten van de waarheid en werkelijkheid van een religieuze macht.¹² De Duitse natie kreeg als het ware de betekenis van een *Ersatzreligion*, een plaatsvervangende religie die inspireerde om het geloof in de zending van het Duitse volk en de inzet voor de natie in daden om te zetten. Dat een religie elke offervaardigheid, zelfs de dood, met zich kon meebrengen, kreeg een zinvolle betekenis in de overtuiging dat men stierf voor iets, in casu het vaderland en het Duitse volk.

OPOFFERING & HELDENDOOD

Ook voor Walter Flex was de *Volksgemeinschaft* het hoogste morele doel. Wat uit naam van de *Volksgemeinschaft* gesteld werd, kon niet door het individu vanuit de eigen politieke, morele of religieuze waarden in twijfel getrokken worden. In een brief aan zijn broer Martin, opgenomen in het nawoord bij de novelle, schreef Walter Flex: 'Ik geloof, dat de ontwikkeling van de mensheid de meest volkomen vorm voor het individu en zijn innerlijke ontwikkeling bereikt in het volk en dat *Menscheitspatriottismus* betekent dat het persoonlijke egoïsme, dat door de liefde voor het volk wordt beteugeld, weer wordt teruggebracht tot zijn primitiefste vorm. Mijn overtuiging is het, dat de Duitse volksmentaliteit in augustus 1914 en daarna, zo voortreffelijk was als nooit eerder door een volk gezien.'¹³ Gedreven door een zedelijk plichtsgevoel en loyaliteit aan de nationale zaak, geloofde de idealist Walter Flex werkelijk in de noodzakelijkheid van een oorlog die zou bijdragen aan de loutering van de mensheid. Ook nadat hij toch al vreselijk dingen aan het front had gezien, schreef hij nog: 'Ik ben nu innerlijk nog net zo'n oorlogsvrijwilliger als ik was op de eerste dag. Ik ben het en was het niet zoals velen denken, uit nationaal maar uit moreel fanatisme.'¹⁴ Het geloof in die 'nieuwe mens', die zuivere en reine mens die niet de slaaf was van zijn materiële en egoïstische verlangens, was blijikbaar zo groot dat opofferingsgezindheid voor hem en zijn vriend Ernst Würche, in wie hij het geïdealiseerde beeld van de 'nieuwe mens' zag, de bereidheid tot sterven inhield. Dat was het logische gevolg van een blind vertrouwen in de leider(s) van de volksgemeenschap. *Ich bin nicht mehr ich selbst. Ich war. Ich bin ein Glied der heiligen Schar, die sich dir opfert, Vaterland!*¹⁵ Of zoals hij in zijn roman *Wolf Eschenlohr* een compagniecommandant zijn manschappen liet toespreken: *Euer Leben gehört dem König. Euer Leib und Blut gehört nicht mehr euch.*¹⁶ Tot sterven toe, voor keizer, volk en vaderland, ook al leidde dat niet tot een Duitse overwinning.

Misschien ging het daar voor een idealist als Flex niet eens om. Net als mensen zouden naties eenmaal moeten sterven. Als de nederlaag dan maar gepaard ging met een heldendood van het Duitse volk en een sterke indruk zou achterlaten op de volgende generaties. Dat telde voor Flex, wat hij met zoveel woorden in de mond legde van Ernst Würche: 'Een zachte dood', die moest men zijn volk besparen. [...] De gedachte aan een heldendood van een volk is niet erger dan de gedachte aan een door een zwaard gestorven mens. Alleen bij mensen en volkeren is het sterven lelijk. Maar als een man het dodelijke schot treft, dat zijn binnenste uit elkaar doet spatten, dan moet eigenlijk niemand meer naar hem omkijken. Want wat daarna komt is verschrikkelijk en hoort niet meer bij hem. Het grote en mooie, het heldenleven is voorbij. Zo moet het ook zijn als een volk met ere en in grootheid de doodsteek heeft gekregen.'¹⁶ Voor Flex en Würche was de dood geen raadsel meer. De dood was de uiterste consequentie van hun tot geen enkele concessie bereid idealisme. Ze waren wandelaars tussen beide werelden, die van het oponthoud nu en die van de eeuwigheid later.

BRON VAN INSPIRATIE

Geheel in overeenstemming met de consequentie van eenheid tussen zijn denken en handelen heeft Flex de dood gevonden bij de Slag om Riga, op het eiland Ösel, dat vandaag de dag als Saaremaa bij Estland behoort. Het was maandag 15 oktober 1917 toen hij te paard en met getrokken sabel op de vijand afstormde. Een kogel ging dwars door zijn hand en drong vervolgens zijn lichaam binnen, waarna hij zwaargewond van zijn paard viel. De volgende dag, op de verjaardag van zijn broer die hem was voorafgegaan in de soldatendood, stierf hij. 'Dienst doen als luitenant betekent zijn manschappen het leven voordoen, sterven voor je manschappen kan wellicht ook daartoe behoren',¹⁷ had Ernst Würche hem ooit toevertrouwd. In de ochtend van 17 oktober werd hij begraven op het kerkhof van Pöide (nu Peude). Zijn laatste rustplaats kreeg een kruis en een gedenksteen met dezelfde tekst als die op het grafmonument van zijn moeder: *Wer auf die preussische Fahne schwört, hat nichts mehr, was ihm selber gehört.*¹⁸ Het leven van Walter Flex was ten einde. Maar zijn *Der Wanderer zwischen beiden Welten*, een bloemrijke mengeling van proza en poëzie, bleef de Duitsers beroeren. Zijn beschrijvingen van 'verstrooid licht in brede banen door de groene boomtoppen', van 'de rode, blauwe, bonte bloesem van de koekoeksbloemen, vergeet-mij-nieten, aronskelken en grasanjers op het moerasland' of over 'de zeven ridderlijke

Meer weten

Dassen, Patrick. *Sprong in het duister. Duitsland en de Eerste Wereldoorlog*. Amsterdam, Van Oorschot, 2014
 Dassen, Patrick. *Voor de afgrond. Nationalisme in Europa, 1914-145*. In: Wessels, L.H.M & Bosch, T. *Nationalisme, naties en staten. Europa vanaf circa 1800 tot heden*. Nijmegen, Vantilt, 2012
 De Roodt, Evelyn. *Onsterfelijke fronten. Duitse schrijvers in de loopgraven van de Eerste Wereldoorlog*. Soesterberg, Aspekt, 2005
 Flex, Walter. *Vriend aan het front. Bericht uit de loopgraven*. Zutphen, Walburg Pers, 2013
 Toller, Ernst. *Een jeugd in Duitsland. Memoires 1893-1924*. Schokland, De Bilt, 2013

www.veertienachtien.nl

www.youtube.com/watch?v=LO6fSDZbXUQ

kunsten van de toekomstige Duitse jeugd' waren voor zijn lezers een vlucht uit de rauwe werkelijkheid van de oorlog. Door esthetisering trachtte hij de oorlog onschuldiger te maken, tot in het sterven toe: 'Ernst (Würche) was dood. [...] Hij lag daar met een helder en trots gezicht voor mij nadat hij het laatste, het grootste offer had gebracht. Op zijn jeugdige gelaat lag een feestelijke uitdrukking van de opoffering en de overgave aan Gods wil.'¹⁹ Tijdens het interbellum ging de bewondering voor het boek zo ver dat het een bron van inspiratie werd voor het Duitse volk dat achter zijn Führer aanliep. Door Flex' nadruk op de volkomen overgave van het individu aan de gemeenschap, gekoppeld aan de gedachte van zijn ideaalbeeld over charismatisch leiderschap was het voor het nationaalsocialistisch regime een koud kunstje om zijn grafscript te misbruiken: *Wer auf Hitlers Fahne schwört, hat nichts mehr, was ihm selber gehört.*²⁰ Met het gevolg dat opnieuw zoveel jonge mensen de dood werden ingegaagd.

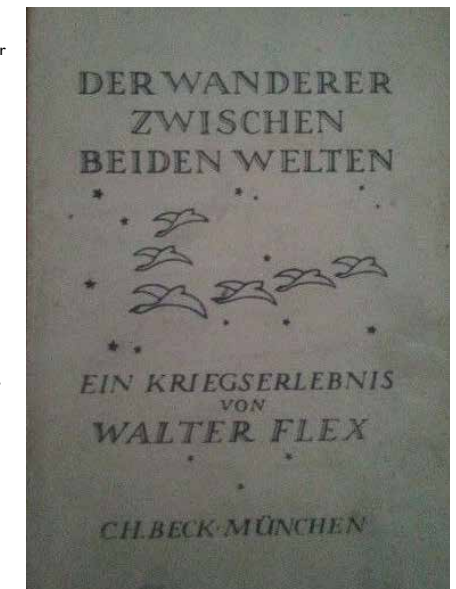
EPILOOG

Zou Walter Flex de mens en de wereld anders beschouwd hebben als hij had geweten dat na de dood van zijn jongste broer Otto en die van hemzelf, en nadat zijn vader, wiens gezondheid ondermijnd was door hun beider dood, al gestorven was in de zomer van 1918, ook zijn broer Martin aan de gevolgen van ernstige oorlogsvervondingen en zijn moeder van verdriet in 1919 zouden sterven? Zou Walter Flex over vrijwillige heldendood voor volk en vaderland anders gedacht hebben als hij had geweten dat de oorlog het gezin met verwoestende kracht uiteen zou slaan? Wellicht zijn deze overwegingen te sterk ingekleurd vanuit een hedendaags denken dat sterven in een oorlog, ook al is het een door idealisme aangestuurde heldhaftige dood, onzinnig vindt en maar moeilijk kan begrijpen dat een behoefte en deelname aan oorlog toen voor velen vanzelfsprekend was. Ja toch? Of niet soms? In de roman 'Ana Mladic. De tragedie van Ana Mladic, dochter van Ratko' laat auteur Clara Usón Herman Göring aan het woord: 'Natuurlijk willen mensen geen oorlog. Dat is begrijpelijk. Het is de taak van de leiders van het land om het volk te begeleiden, het de goede kant uit te helpen. Het is heel eenvoudig: het enige wat je hoeft te doen is hun te vertellen dat ze worden aangevallen en de pacifisten te hekelen vanwege hun gebrek aan vaderlandsliefde, waarmee ze het land in gevaar brengen. Zo werkt dat in elk land, of het nu gaat om een democratie, een monarchie of een dictatuur.'

Zo werkte dat vroeger en zo werkt dat nu. Er is altijd wel een drogreden. Vroeger de belofte van een duizendjarig rijk, alsof het een sprookje betrof. Meer recent de leugen van de niet bestaande wapens van de vijand. Vandaag de kwakkel over de vernietiging van de westerse samenleving aan de ene en de belofte van eeuwig geluk in het hiernamaals aan de andere kant. De oude truc met de nieuwe kleren van de keizer werkt nog altijd. Iedere lont is goed als het kruit ontploffen moet!

Emiel Decock

12. Citaat uit 'Sprong in het duister'
 13. / 14. Citaat uit 'Vriend aan het front'
 15. / 16. Citaat uit 'Onsterfelijke fronten'
 17. Citaat uit 'Sprong in het duister'
 18. Citaat uit 'Onsterfelijke fronten'
 19. Citaat uit 'Vriend aan het front'
 20. Citaat uit 'Onsterfelijke fronten'

'Der Wanderer zwischen beiden Welten', een verhaal van vriendschap en liefde

ONTROERPARCOURS 2

‘PLACE A FLOWER ON MY SON’S GRAVE...’

Will some kind hand in a foreign land, place a flower on my son's grave. Dit is misschien wel de meest beklievende epitaf. Ze werd gekozen door één van de zoveel moeders die het verlies van een kind nooit te boven zal zijn gekomen. Sandra Ackaert is ondertussen al enkele jaren ingegaan op deze smeekbede.

PRIVATE G.T. PALMER

Foncquevillers, een dorpje van nauwelijks 500 zielen. Het duwt één van de toegangspoorten open die leiden naar het *Circuit du Souvenir* in het departement Somme. Bij gebrek aan voldoende capaciteit, fungeert het kerkplein er dikwijls als speelplaats voor de lokale basisschool. Alleen de stereotype accordeonmuziek ontbreekt om er de Franse charme compleet te maken. Langs een beslistte zijweg vind je er het *Foncquevillers Military Cemetery*. Tijdens de Grote Oorlog werd de plaats aangedaan door de *Field Ambulances* van de 46ste *North Midland Division*. Geneesheren en zorgverstrekkend personeel zijn er al lang niet meer. Zij die er het gevecht tegen hun verwondingen verloren, des te meer. Zo ook private George Thomas Palmer.

George is nauwelijks 18 jaar wanneer hij zich in juni 1914 laat inlijven bij de *Territorial Force* die aanleunt bij het *Leicestershire Regiment*. Voor niet-ingewijden, een soort van deeltijdse legerafdeling. Al spottend werden ze ook de *Saturday Night Soldiers* genoemd. En toch, mocht het reguliere leger worden ontplooid als een expeditieleger, dan zouden de eenheden van de *Territorial Force* borg staan voor de verdediging van het Britse vasteland. Meer zelfs, in geval van mobilisatie, vervelden deze soldaten onmiddellijk van halftijds naar voltijds. Leden van de *Territorial Force* konden voor de invoering van de dienstplicht in 1916 niet worden verplicht om overzees ingezet te worden. Via het ondertekenen van de *Imperial Service Obligation* kon men het wel vrijwillig aanvragen. George, op dat ogenblik boekbinder, maakt van deze mogelijkheid gebruik. In maart 1915 zet hij zijn eerste stappen op Franse bodem, tezamen met alle andere leden van 46ste *North Midland Division*. Daarmee is zijn divisie de eerste *Territorial Force* Divisie die voltallig verschijnt op het

oorlogstoneel. De eerste maanden worden doorgebracht ... in de leperboog. Een spoor van de aanwezigheid van George in onze contreien is terug te vinden in zijn militair dossier. In september 1915 wordt hij namelijk ziek en d.m.v. *Field Ambulances* gestationeerd te Vlamertinghe, afgevoerd naar het veldhospitaal. In 1916 trekt zijn divisie richting Noord-Frankrijk. Het is daar, op 28 februari 1917, dat tijdens gevechten rond de frontlijn Foncquevillers – Gommecourt, George overlijdt aan zijn verwondingen.

TEN OORLOG

Bijna honderd jaar later, in 2013, zitten honderdduizenden Vlamingen wekelijks gekluisterd aan hun televisietoestel. Dit keer niet om de soapseries van concurrerende televisiezenders te bekijken. Neen, ze zijn geïntrigeerd door het (later bekronde) informatieve televisieprogramma ‘Ten Oorlog’. De crew van Arnout Hauben schittert daarbij door in alle eenvoud het oorlogsverhaal via een andere inkijk in beeld te brengen. In de derde aflevering trekt Arnout door het schitterende glooiende landschap van de Somme. In een godvergeten plaatsje ontmoet hij er een eenzame Britse slagveldtoerist die met wat bijengesprokkelde veldbloemen naar *Foncquevillers Military Cemetery* trekt. Kennissen hebben hem verteld over de unieke epitaf die Harrieth Palmer bedacht toen ze de dood vernam van haar jongste zoon George: *will some kind hand in a foreign land, place a flower on my son's grave*.

Aangedaan door dit kleine maar mooie gebaar besluit Sandra, zelf moeder, nog diezelfde avond om voortaan in te gaan op de wens van deze ontroostbare moeder die nooit het graf van haar oogappel heeft gezien. Sindsdien mist ze geen enkele verjaardag van de sterfdatum van George en smukt ze het graf op met een zelfgemaakt bloemstukje. Ook 's zomers, op weg naar een rustige kampeerplaats aan de Somme, wordt even tijd genomen voor een ommetje naar het graf. Een klein gebaar met een grote betekenis.

Patrick Boone

Het graf van G.T. Palmer op Foncquevillers Military Cemetery.

Sandra Ackaert maakt elk jaar de wens van moeder Harrieth Palmer waar.

George Palmer maakte deel uit van de *Territorial Force*, aanleunend bij het *Leicestershire Regiment*.

O N T R O E R P A R C O U R S 3

MARK SCOTT VINDT
ZIJN OVERGROOTVADER

Op een zonnige zondag 22 januari laatsleden vergezeld ik Mark Scott en zijn reisgezel Stephen Kerr naar La Plus Douve Farm Cemetery.

Mark wou honderd jaar na datum het graf bezoeken van zijn overgrootvader Jimmy Scott. Jimmy was een veteraan van de Boerenoorlog en een ex-Royal Irish Fuselier. Hij sneuvelde op 22 januari 1917 om zes uur in de namiddag in Mesen nabij Gabion Farm, een hoeve thans gelegen in de schaduw van de Ierse Vredestoren.

Jimmy was 35 jaar toen hij stierf, zijn vrouw Jane (geboren Jane Duffy) bleef achter met vijf kinderen in Elm Street, Belfast. Hij maakte deel uit van de Young Citizens Volunteers.

De YCV waren een civiele organisatie voordat de oorlog begon. Ze was niet-politiek en niet-religieus. Bij het uitbreken van de oorlog traden de leden massaal in dienst bij het 14e Bataljon van de Royal Irish Rifles. Gedurende de oorlog behielden ze hun eigen identiteit, pet en uniform badges.

DE FOTO

Na het leggen van een bloemstuk bij Jimmy's graf haalde Mark volgende foto te voorschijn.

Jimmy staat hier afgebeeld bij het graf van Bertie Joseph McCann, een jonge luitenant van de Royal Irish Rifles uit Ballymena en sneuvelde op 14 november 1916. Voorheen was

hij bij de Munster Fusiliers en werd gewond op Suvla Bay in de Gallipoli campagne. Toen hij sneuvelde lag zijn bataljon in dezelfde sector van de YCV.

Een volgende foto was van het graf van Jimmy op dezelfde begraafplaats genomen enkele weken nadat Jimmy er zijn respect bewees aan het graf van Bertie McCann.

«« Jimmy Scott op La Plus Douve, 1916 (Scott2 BELUM.Y15428, Photograph © National Museums Northern Ireland, Collection Ulster Museum)

Het eerste graf van Jimmy Scott op La Plus Douve (Scott I BELUM. Y15440, Photograph © National Museums Northern Ireland, Collection Ulster Museum)

Het silhouet van de bomen op de achtergrond doet vermoeden dat het dezelfde fotograaf was die de foto onder dezelfde lage hoek wou nemen.

Op dezelfde plaats waar zijn grootvader 100 jaar geleden poseerde bij het graf van Bertie staat nu achterkleinzoon Mark. Vooraan rechts de headstone van het graf van Bertie J McCann, links op de tweede rij deze van Jimmy Scott.

Toen trokken we naar de weide bij Gabion Farm waar Jimmy honderd jaar terug het leven liet.

We voelden de emoties die deze plek bij Mark losweekte. Lang was Mark in de waan dat Jimmy Scott een groot grootnonkel

was, tot enkele jaren terug zijn moeder hem erop wees dat het om zijn overgrootvader ging.

Hier lag Jimmy op 22 januari 1917 in de Britse frontlinie tegenover de Duitse linies bij Mesen, net voor een positie die bekend staat als Gabion Farm. Zijn mannen borgen zijn lichaam uit de verwoeste dugout en droegen hem een mijl langs de verbindingloopgraaf bekend als Currie Avenue via Gooseberry farm en Stinking Farm naar zijn laatste rustplaats op La Plus Douve Farm Cemetery. Daar werd hij begraven met volledige militaire eer in een dienst onder leiding van dominee James Gilbert Paton MC die oorspronkelijk uit Coleraine was.

VROLIJKE, DAPPERE SOLDAAT

De adjudant, kapitein Alan Mulholland, die op dat moment het bevel voer over het YCV bataljon, schreef Jane Scott, Jimmy's weduwe: 'Ik betreur heel erg het verlies van sergeant-majoor Scott. Hij was een van mijn beste sergeant-majors, altijd vrolijk, een dappere soldaat en een groot verlies voor het bataljon.'

Signaalgever William McCormack registreerde ook het verlies in zijn dagboek: 'Trok naar de loopgraven en bereikte Stinking Farm A1. Maar vanaf daar was Fritz behoorlijk zwaar de lijn en communicatieloopgraven aan het bestoken... twee van de 9de kregen een mooie blighty en ik was het dermate beu dat ik er één voor mijzelf wenste, maar geen geluk. In ieder geval bereikte ik de frontlinie A1, terwijl Fritz, om de Kaisers verjaardag te vieren, ons een vrolijke tijd bleef bezorgen. Helaas SM Scott werd gedood. Hij was erg populair en het was een pijnlijk verlies voor het bataljon.'

CIVILIZATION

Na zijn terugkeer in de UK mailde Mark mij het volgende:

'I would just like to thank you both for your help and for your willingness to join me at La Plus Douve on Saturday and Sunday. I was very moved by your interest in my great grandfather and act of remembrance at his grave side and at Gabion Farm. This meant a lot to me, for two people whom I really didn't know to join me 100 years from the time James Scott was killed and at the spot where he was killed is an important thing.

On the rear of the Victory Medal, awarded to James and many thousands of others posthumously is the simple inscription, "The Great War For Civilization". This inscription is passed over by many

Mark Scott en Stephen Kerr nabij de plaats waar Jimmy Scott het leven liet te mesen. Nu ligt 'Gabion Farm' op een boogschuit van de Ierse Vredestoren.

who read it but for me its meaning is very strong. The line that James Scott held is still being held today by men and women who risk their lives for that word - civilization. I have no doubt that James wondered at times why he risked his life standing amongst the stench of death in that freezing trench for some forgotten reason. The inscription on the medal helps me to rationalize this. If he could have seen us, 100 years to the moment and at the exact spot where he was killed, remembering his death I am sure he would begin to understand. James's family grew over the years and the generations that followed him achieved good things in many different fields, for his great grandson to stand at that spot in the company of two people of that nation prepared to unconditionally remember his sacrifice exemplifies that word, civilization. If James was a thinking man at all I am sure that he would realize the significance of the freedom and civilization represented in that simple act of remembrance, it is certainly not lost on me and I thank you both with my heart for being part of that moment.'

Laat ons hopen dat Civilization ons voor toekomstig onheil moge behoeden...

Gilbert Ossieur

UIT DE LETTEREN GELICHT

GENDER@WAR

In de historiografie van de Eerste Wereldoorlog is er sinds de jaren 80 een toenemende aandacht voor het genderperspectief. De Amerikaanse historica Joan Scott zorgde in 1986 met haar befaamde artikel *Gender: A Useful Category of Historical Analysis* immers voor een *turn to gender* in de Eerste Wereldoorlog-historiografie. Dertig jaar later schreven twee Belgische hoogleraren geschiedenis een (uitstekende) overzichtsstudie over de genderverhoudingen tijdens - en ook meteen na - de Grote Oorlog.

VERANDERENDE GENDERVERHOUDINGEN

In het voorwoord van 'Vrouwen & mannen ten oorlog, 1914-1918. Gender@war' merkt Sophie De Schaepe drijver terecht op dat de vraag of vrouwen tijdens de oorlog al dan niet vooruitgang boekten te simpel klinkt. De hamvraag - aldus De

Schaepe drijver - is eerder hoe deze oorlog gender beïnvloedde: 'wat mannen en vrouwen van zichzelf verwachten en eisen en waar ze voor zichzelf op hoopten én wat er van hen werd verwacht, geëist, gehoopt' (p. 7). De genderverhoudingen werden door de oorlog op scherp gesteld: door een strakke scheidingslijn te trekken tussen de 'krijger' en de 'zwakke vrouw' verhoogde de spanning tussen de seksen. Paradoxaal genoeg bood de oorlogssituatie ook mogelijkheden voor rol doorbreking, waardoor de man-/vrouwverhoudingen vaak in een nieuw licht werden geplaatst. Het boek van Eliane Gubin en Henk De Smaele wil deze veranderende genderverhoudingen vanuit verschillende invalshoeken bekijken.

DOORBRAAK VAN DE LEKENVERPLEEGSTER

Eén van die invalshoeken is de zorg voor de gewonden. De 'witte engel' - in haar recentste boek over verpleegsters in de Eerste Wereldoorlog spreekt de Britse hoogleraar Christine Hallett over *Veiled Warriors*, een omschrijving die misschien dichter bij de waarheid ligt - werd dé vrouwelijke hoofdrolspeelster van de oorlog en overschaduwde zowat alle andere vrouwenfiguren. Ook al blijkt uit zeer recent onderzoek dat het niet klopt dat er voor de oorlog in ons land nauwelijks gediplomeerde lekenverpleegsters waren (zoals gesteld op p. 67), toch wordt terecht opgemerkt dat de Eerste Wereldoorlog dé doorbraak van de lekenverpleegster betekende. Het idee dat vrouwen van nature voorbestemd zijn om te zorgen raakte wijd verspreid. In de beeldvorming dook die vrouwelijke lekenverpleegster steeds vaker op als de onafscheidelijke metgezellin van de heroïsche frontsoldaat. Dat was een nieuwe situatie: bij het uitbreken van de oorlog telde de medische dienst van het Belgisch leger 1900 verplegers ... en geen enkele verpleegster; uit de nota-Dujardin - die zich in het archief van het Koninklijk Paleis bevindt - blijkt dat er vier jaar later 670 (gemilitariseerde) verpleegsters actief waren! Dat neemt niet weg dat verpleegsters aan het front een kleine minderheid vormden, de patriarchale structuur van het leger liet slechts zelden verpleegsters toe in de eigenlijke gevechtsszones. Ze moesten overigens steeds hun plaats zoeken in de overwegend mannelijke ruimte waarin hun werk zich afspeelde. De Brusselse

verpleegster Jane de Launoy, die de hele oorlog in L'Océan in De Panne en Vinkem werkte, omschreef het zo: 'De verpleegster moet heel goed zijn en vooral heel kordaat, ze moet zich laten respecteren en misschien ook een beetje op haar hoede zijn. De vrouw scheidt voor zich een moreel imperium, als ze zoals in het huidige geval geroepen wordt te schipperen tussen groepen mannen in allerlei omstandigheden, van elke opvoeding en met verschillende zeden'.

DE OORLOG ALS SCHARNIERMOMENT

De auteurs merken terecht op dat het leven van de verpleegsters hard was, in tegenstelling tot wat de zoete en romantische beeldvorming liet uitschijnen. In die beeldvorming kwamen minstens twee ideaalbeelden terug: dat van Maria, beschermvrouw en moeder en dus ontdaan van seksualiteit, die gewonde soldaten bijstond met moederlijke zorg, en dat van de sexy jonge vrouw met verpleegsterskapje, die de viriliteit van de gewonde soldaat opnieuw opwekte. Beiden beelden stonden ver van de realiteit. In de praktijk kregen ze meestal de boodschap dat ze hun plaats moesten kennen als assistente van mannen en onderworpen aan hun gezag. Verpleging was een roeping die de traditionele sekseverhoudingen intact liet: mannen en vrouwen werkten samen, maar met duidelijk afgebakende taken. De oorlog maakte dus geen einde aan het sekseonderscheid bij het verzorgend personeel. Toch versnelde de oorlog zowel de laïcisering als de vervrouwelijking van het beroep. Voor de oorlog was er weinig waardering voor verpleging, na de oorlog kreeg het beroep - onder meer onder invloed van de mythevorming rond de koningin-verpleegster - een goed imago. Als gevolg van de oorlog gingen verpleegsters zich organiseren en werd hun opleiding ook ingrijpend veranderd, de oorlog kan dan ook beschouwd worden als een scharniermoment in de evolutie van het verpleegstersberoep.

'FUNDAMENTELIJKE ONTMANNELIJKING'

De evolutie van het verpleegstersberoep tijdens de Eerste Wereldoorlog is slechts een van de invalshoeken die in het boek vanuit genderperspectief wordt benaderd. Andere thema's die aan bod komen, zijn onder meer de economische bijdrage van de vrouwen aan de oorlogsspanning, de mobilisatie van de vrouwen vanaf de eerste oorlogsdagen en de omkering van de genderverhoudingen in bezet België (waarbij volgens een karikatuur uit 1916 de vrouw 'de broek droeg' en de man de boodschappen deed). Het laatste hoofdstuk staat stil bij het

De oorlog versnelde zowel de laïcisering als de vervrouwelijking van het verpleegstersberoep.

einde van de oorlog, en merkt daarbij op dat de oorlog vaak de gezinsrelaties ernstig verstoortte. De auteurs citeren de Amerikaanse genderhistorica Mary-Louise Roberts, volgens wie de oorlog een ervaring van 'fundamentele ontmannelijking' was: veel mannen ervoeren een verlies van macht en dominantie, het patriarchale model dat ze hoopten te herstellen lag in duigen. Maar ook de vrouwen werden geconfronteerd met sterk veranderde mannen. Tijdens de oorlog waren ze verheerlijkt in hun mannelijke rol, nu moesten ze de ruwe omgangsvormen van het leger achter zich laten en zich integreren in een meer beschaafd burgerleven. Koppels hadden het vaak moeilijk om hun vooroorlogs leven voort te zetten. Een opvallende statistiek in dat verband: het aantal scheidingen steeg in België van 1207 in 1913 naar 2195 in 1920, 3665 in 1921 en 3178 in 1922. Toch moeten deze cijfers enigszins gerelativeerd worden, want er was ook sprake van een inhaalbeweging van uitgestelde scheidingen en van dieperliggende spanningen die door de oorlog aan de oppervlakte waren gekomen.

EEN IJKPUNT IN DE GENDERGESCHIEDENIS

De auteurs concluderen dat de oorlog een ijkpunt vormde in de geschiedenis van de genderverhoudingen. Daarbij werden enerzijds de dominante normen van mannelijkheid en vrouwelijkheid voortdurend bevestigd, maar anderzijds waren er ook talrijke oproepen om die te doorbreken. Uit het boek blijkt duidelijk dat de oorlog de traditionele rollen van vrouwen en mannen vaak verstoortte, maar Gubin en De Smaele voegen er meteen aan toe dat de gevolgen op langere termijn zich

De 'witte engel': vrouwelijke hoofdrolspeelster van de oorlog.

niet gemakkelijk laten samenvatten. Twee interpretaties staan daarbij tegenover elkaar. De ene beklemtoont dat vrouwen na de oorlog vooruitgang boekten inzake politieke rechten, op sociaal en educatief vlak, en op de arbeidsmarkt. In deze visie werkt de oorlog emanciperend. De andere wijst op de morele verstrenging in de naoorlogse samenleving, op het feit dat de ongelijkheid op de arbeidsmarkt doorwerkte in de nieuwe beroepen, en op de zeer beperkte vooruitgang van de juridische positie van de vrouwen. Volgens deze these was de oorlog een losstaande episode en allesbehalve emancipatorisch. De auteurs nemen in dit debat - net als vele andere historici - een genuanceerde positie in. Zij concluderen wel dat de oorlog duidelijk de genderverhoudingen heeft beïnvloed: de slinger van de veranderingen keerde tijdens het interbellum nooit meer terug naar de vooroorlogse situatie, ook al bleven een aantal ongelijkheden bestaan. Een terechte conclusie van een zeer lezenswaardig en vlot geschreven boek, dat niet meteen origineel onderzoek bevat, maar wel een uitstekende samenvatting van de bestaande literatuur over

het genderperspectief biedt. Eén inhoudelijke kanttekening: de auteurs hebben ervoor gekozen om de genderverhoudingen in zowel België, Frankrijk, Groot-Brittannië en Duitsland te behandelen, waardoor meermaals de indruk ontstaat dat de (verschillende) situatie in de vier behandelde landen eerder oppervlakkig wordt behandeld. Hadden ze zich niet beter uitsluitend gefocust op de situatie in ons eigen land? Op die wijze had het boek kunnen uitgroeien tot een referentiewerk over *gender@war* in België.

Luc De Munck

Eliane GUBIN en Henk DE SMAELE, *Vrouwen en mannen ten oorlog, 1914-1918. Gender@war*, Davidsfonds, Leuven, 2015, 190 p., ISBN 978-90-5908-677-7, 19,99 €.

T E N T O O N S T E L L I N G |

EEN KRUISWEG VAN LIJDEN EN HOOP

Passie van Ieper: 14 staties, 14 oorlogsverhalen

VIFF-lid **Marc Dejonckheere** uit Zonnebeke stelde op vraag van Dekenij Ieper een kruisweg samen met personenverhalen uit de Eerste Wereldoorlog, onder de titel 'Passie van Ieper. Kruisweg van lijden & hoop'. Deze kruisweg verbeeldt het menselijk leed van 100 jaar terug binnen het religieus-artiestieke sjabloon van 14 staties. Zo'n 170 aanwezigen maakten de onthulling van de staties en de voorstelling van het begeleidende boek mee op 10 maart 2017. Een gesprek met de auteur.

WELKE VORM HEEFT 'PASSIE VAN IEPER. KRUISWEG VAN LIJDEN & HOOP' AANGENOMEN?

M.D.: 'Aangezien het een kruisweg betreft, telt de 'Passie van Ieper' 14 staties, van de veroordeling tot en met de graflegging. Van de staties zijn 14 grote banners gemaakt, van 2 m hoog en 1 m breed, waarop nummer en titel staan, een passende historische foto, een kort citaat uit een relevante geschreven of mondelinge bron en een kort gedicht van de Ieperse dichter Herman Vanderplaetse. De tegenhanger, de pendant van deze nieuw-geconstrueerde oorlogskruisweg, is de moderne, abstracte 'Kruisweg van de liefde' van beeldend kunstenaar Bernard Sercu uit Kemmel. Hij toont aan dat ook vandaag nog heel wat kunstenaars inspiratie vinden in het lijdensverhaal en er met hun eigen middelen en creativiteit uitdrukking aan geven. De 'Passie van Ieper' is een mobiele opstelling die nog tot 30 juni in de Sint-Jacobskerk in Ieper staat, maar ook andere locaties kan aandoen, zowel in een religieuze context als binnen de eeuwherdenking van de Eerste Wereldoorlog.'

DE 14 STATIES GAAN VERGEZELD VAN EEN PUBLICATIE. HOE ZIET DIE ERUIT?

M.D.: 'Het boek bevat naast de 14 staties nog een proloog en een epiloog, als surplus. Tijdens mijn zoektocht naar passende verhalen vond ik er een aantal waar ik niet aan voorbij kon gaan. Zo bevat de proloog een verwijzing naar november 1914 wanneer de Sint-Jacobskerk het mikpunt dreigt te worden van de Duitse beschietingen. Een mooie anekdote van Maria Braem (1914-2007) die op dat moment naar eigen zeggen slechts 'half'

De coverfoto van het boek 'Passie van Ieper. Kruisweg van lijden & hoop': een zicht op het gebombardeerde Bellewaerdestraatje (nu Harpestraat) in Ieper, met de toegangspoort van het Sint-Vincentiuscollege en de gehavende toren van de Sint-Jacobskerk op de achtergrond. (© Uit het album: The Friends' Ambulance Unit during the First World War. Credits to 'Cadbury Research Library: Special Collections, University of Birmingham'.)

De familie Coffyn. Zittend: ouders Charles Coffyn en Leonie Mahieu, staand: de broers Michel en Camille Coffyn. Centraal bijgezet de gesneuvelde Jérôme, begraven in Westvleteren. (© familie Coffyn, Sint-Jan)

gedoopt werd. Waar ik ze vond, heb ik verwijzingen naar de kerk ingevoegd, zoals bij Gustaaf Delahaye bv. die de Duitsers ziet naderen vanaf de toren van Sint-Jacobs (statie 5) of Zuster Margriet-Marie die de vernieling van de toren observeert (statie 6). De epiloog bevat een krachtige en tegelijk aangrijpende troostbrief van korporaal Jos Hanegraef aan de ouders van de gesneuvelde Jérôme Coffyn uit Leper. De brief kan gelden als 'vijftiende' statie. Van de familie Coffyn uit Sint-Jan kreeg ik inzage in de originele brief en tal van andere documenten en foto's. Op één familiefoto van de ouders met de twee overige zonen Michel en Camille, is de gesneuvelde Jérôme bovenaan in een cirkeltje bijgezet. Voor elk van de 14 staties zijn verder twee pagina's ingeruimd voor een meditatief gedicht, moderne

kruisweg, historische foto en het uitgebreide personenverhaal. Dit is bewust zo gedaan: op die manier krijgt de lezer in één enkele blik een totaalimpresie via woord en beeld. Het accent ligt evenwel op het historische verhaal.'

VANWAAR KWAM HET IDEE OM EEN WO I-KRUISWEG SAMEN TE STELLEN?

M.D.: 'Momenteel wordt in brede kringen nagedacht over de eventuele herbestemming van onroerend religieus erfgoed. Ik herinner me nog goed de commotie die zo'n 20 jaar geleden ontstond, toen de Sint-Niklaaskerk in leper aan de eredienst onttrokken werd. De Sint-Niklaaskerk kreeg daarna een culturele herbestemming als Onderwijsmuseum van de stad en is inmiddels weer te koop. Voor de dekenij Leper bestaat er niet de minste twijfel over dat de Sint-Jacobskerk voor de eredienst behouden blijft. Met de toenemende ontkerkelijking en het afnemende kerkbezoek besloot de Pastorale Eenheid O.-L.-Vrouw reeds enkele jaren geleden echter om de Sint-Jacobskerk een meer specifieke zending mee te geven als Vredeskerk in de Vredesstad Leper en om ze ook als zodanig te benoemen. Om aan die verruimde functie invulling te geven, werd een werkgroep Vredeskerk in het leven geroepen onder voorzitterschap van pater van Scheut Gaby Demeulenaere en met als leden Stef Deboutte, deken Roland Hemeryck, Kris Lazeure, EH Mathias Parret en Lutgart Verhelst. Zij dachten na over de invulling van het thema, met initiatieven als bv. een schilderij van de maand, tekeningen rond vrede en verzoening, passende teksten, verhalen of muziek, verruiming van het thema vrede naar gezin, school, werk en wereld toe, intensifiëring van de banden met andere vredesinitiatieven, vredesfiguren uit de christelijke gemeenschap, de Sint-Jacobskerk als stop op de weg naar Compostella, ...'

HOE BEN JIJ BIJ HET PROJECT BETROKKEN GERAAKT?

M.D.: 'Omdat de leperse regio tijdens de Eerste Wereldoorlog compleet vernield werd, dacht de werkgroep ook aan een kruisweg met verhalen van mensen uit de streek. Ze liet zich daarvoor inspireren door de 'Kruisweg van angst en dood' opgemaakt door de Heemkundige Kring Dr. Croquet uit Walem naar aanleiding van hun tentoonstelling 'Een klein dorp in den Grooten Oorlog' bij de eeuwhedenking van de val van het fort van Walem. Het fort van Waelhem, gesitueerd net boven Mechelen, behoorde tot de buitenste fortengordel rond de

stelling Antwerpen en viel begin oktober 1914. Omdat de makers tijdens de voorbereiding van hun expositie parallellen zagen tussen de beelden uit die tijd en het passieverhaal, kreeg de herdenkingstentoonstelling de vorm van een kruisweg. Zelf publiceerde ik in 2006 de dichtbundel 'Kruisweg. In Flanders Fields' met foto's van slagveldgraven uit Boezinge opgegraven door de Diggers. Daarnaast schreef ik voor het In Flanders Fields Museum in Leper 700 verhalen van personen (soldaten, vluchtelingen, verpleegsters, religieuzen ...) met wie museumbezoekers zich doorheen hun traject kunnen identificeren. Zo werd ik door de werkgroep van Sint-Jacobs aangezocht om de nieuwe WO I-kruisweg voor de Vredeskerk samen te stellen.'

WAS HET EEN MOEILIJKE ZOEKTOCHT OM BIJ ELKE STATIE EEN PASSEND VERHAAL TE VINDEN?

M.D.: 'Mijn dichtbundel 'Kruisweg. In Flanders Fields' is geschreven bij de expressionistische kruisweg van Albert Servaes. Daarvoor heb ik mij in dit religieuze en cultuurhistorische fenomeen verdiept. De inhoud van de staties is bij oudere mensen nog wel bekend, al zal dat bij de jongere generaties al veel minder zijn. In het kader van 'Passie van leper' bestond de grote uitdaging erin om voor elke statie een verhaal te vinden dat bij de thematiek aansluit. Daarom hebben we de officiële namen van de kruiswegstaties herleid tot één kernwoord, dat ook als koepel dient voor het historische verhaal. De ene statie was al wat moeilijker dan de andere. Welk verhaal past bv. bij statie 1 'Jezus ter dood veroordeeld' (ten dode), bij statie 6 'Jezus ontmoet Veronica' (teder), statie 10 'Jezus wordt ontkleed' (berooit), of statie 11 'Jezus aan het kruis geslagen' (gekruisigd)? Een extra moeilijkheid was, dat we onszelf de beperking opgelegd hadden om alleen 'leperse' (en geen buitenlandse) verhalen te brengen, van mensen uit de streek, om de herkenbaarheid te verhogen. Daarbij komt nog dat leper begin mei 1915 op militair bevel verplicht geëvacueerd werd en er dus geen burgers meer achterbleven. Van de verhalen wou ik ook niet uitsluitend een 'militaire' aangelegenheid maken, maar evenzeer de nadruk leggen op het leed dat vrouwen en kinderen ondergingen en de weerbaarheid die ze daarbij tentoonspreidden. Voor de invulling kon ik putten uit mijn journalistieke ervaring – gasslachtoffer Jerome Vermincq uit leper heb ik bv. zelf nog geïnterviewd – , mijn kennis van dagboeken en geschreven getuigenissen (zoals het boek Van den Grooten Oorlog van de Efnovembergroep uit Kemmel),

tallose contacten die suggesties aanreikten, de expertise van de medewerkers van het Kenniscentrum en eigen naspeuringen.'

HOE HEB JE HET KLAARGESPEELD OM FOTO'S TE VINDEN?

M.D.: 'Ik ben veel dank verschuldigd aan de families die voor mij hun fotoalbums ontsloten om het verhaal van een documentair-historische foto te voorzien. Ik heb er in eerste instantie voor gekozen om vooral vrouwen en kinderen in beeld te brengen, zoals Maria Braem (kleindochter van de leperse stadsomroeper Jozef Braem), de zwaargewonde Martha Brion uit Zonnebeke of de kleine Denise Dael. Verder kon ik terecht in de collecties van het Kenniscentrum van het In Flanders Fields Museum. Het was echter niet altijd mogelijk om een foto te vinden van de persoon over wie het verhaal ging. Statie 11 'Jezus aan het kruis geslagen' handelt bv. over de executie van de 33-jarige Michel Seguin aan het kasteel van Elverdinge in december 1914, op beschuldiging van zelfverminking aan de hand. Van deze Franse soldaat heb ik geen foto kunnen vinden. Wel vond ik een symbolische foto van 'self-inflicted wounds' bij het *Army Medical Services Museum* via de *Wellcome Library*. Twee doorboorde handen, symbolisch voor de nagelgaten in de handen van de gekruisigde Christus. Dit is een mooi voorbeeld van hoe de thematiek van de statie en het beeld dat erbij hoort – ook al is het geen foto van de historische figuur Seguin – mooi samenvallen. Dat Seguin 33 jaar was op het ogenblik van zijn terechtstelling, mag een merkwaardig toeval genoemd worden. Mijn fotozoektocht bracht mij ook bij de *Special Collections* van de *Cadbury Research Library* en bij Paul Handford MBE uit Birmingham, resp. voor de coverfoto van het Harpestraatje met zicht op de beschadigde toren van de Sint-Jacobskerk en twee foto's van de *Friends' Ambulance Unit* die opereerde vanuit het *Asylum* of het Psychiatrisch Ziekenhuis Heilig Hart. Het belang van deze quakers-vrijwilligers in de hulp aan de getroffen inwoners, vluchtelingen en militairen kan niet genoeg benadrukt worden.'

KAN JE NOG EEN PAAR ANEKDOTES VERTELLEN?

M.D.: 'Toen ik 20 jaar geleden met mijn gezin op de Westhoek in Zonnebeke ging wonen, zag ik in de kapel O.-L.-V. Nood zoekt Troost langs de Frezenbergstraat twee houten kruikjes hangen aan de koormuur. Het was voor mij een vreemde ex voto waarvan ik de betekenis niet begreep. Tot ik kennis nam van het verhaal van Martha Brion uit Zonnebeke, die bij een

Dokters en verpleegsters in een ziekenzaal van de Friends' Ambulance Unit in het gesticht Sacré-Coeur (Psychiatrisch Ziekenhuis Heilig Hart) te Ieper. De man in de deuropening is wellicht Gustaaf Delahaye.
(© photograph supplied by kind permission of Paul Handford MBE)

Duitse beschieting op 29 april 1915 zwaar verminkt werd aan haar linkerzijde. Er bestaat een foto van Martha die te bed ligt in de voormalige kartuizerabdij La Chartreuse in Neuville-sous-Montreuil, waarop gelijkaardige krukken te zien zijn. Als haar been beter zou worden, beloofde Martha haar krukken op te hangen in de Westhoekkapel, wat ze ook deed bij de inwijding op Pinkstermaandag 10 juni 1925. Ze bleef wel invalide.

Een ander verhaal is dat van René uit Vlamertinge. Deze René, zonder familienaam, wordt opgevoerd door pater dominicaan Juul Callewaert, aalmoezenier van de Belgische vluchtelingen in Stockport bij Manchester (UK), in een verhaal verschenen in 'De Stem uit België'. De korporaal van het 3de Jagers te Voet werd er halfdood binnengebracht, overleefde en revalideerde, maar bleef kreupel. Hij werd ontslagen van militaire dienst en ging in een munitiefabriek werken. Er van uitgaand dat René in Vlamertinge geboren is – vermoedelijk in 1893 of 1894 – en dat predikheer Callewaert meer feit dan fictie gebruikte om zijn personage te construeren, ben ik gestart met een zoektocht

naar René's ware identiteit. Voorlopig zonder succes evenwel. Misschien loop ik wel een geest achterna, of die van meerdere getroffen 'Ijzerjongens' die ijzer van de Ijzer in hun lichaam kregen ...'

De redactie

De expositie in de Ieperse Sint-Jacobskerk loopt nog tot 30 juni, op zaterdag- en zondagmiddag van 14 tot 18 uur. Ze is ook op afspraak te bezoeken.

Het begeleidend boek 'Passie van Ieper. Kruisweg van lijden & hoop' is een uitgave van Dekenij Ieper en kost 15 euro. Het is te koop in het decaanale secretariaat (Janssensstraat 7, Ieper, tel. 057 20 05 96), de pastorie van Sint-Jacobs (Gezelleplein 5, Ieper, tel. 057 38 89 69), de Boekshop van de Sint-Maartenskathedraal, in Flanders Fields Museum Ieper en via vredeskerk@kerknieper.be.

T E N T O O N S T E L L I N G 2

DIENAARS VAN GOD TIJDENS DE GROOTE OORLOG

Zomertentoonstelling in de Sint-Maartenskathedraal te Ieper

Vanaf 16 juni 2017 tot november 2017 worden in de Sint-Maartenskathedraal van Ieper de schijnwerpers gericht op de geestelijken, die tijdens de Eerste Wereldoorlog als aalmoezeniers dienst deden. Vooral het aalmoezeniersdienst in het Belgisch leger wordt belicht, maar in Ieper zal ook aandacht zijn voor het werk van de Britse legeraalmoezeniers. Verleden jaar was deze tentoonstelling al te zien te Brussel in de kerk van Sint-Jacob-op-de-Koudenberg.

Oorspronkelijk werden de aalmoezeniers ondergebracht in

de militaire gezondheidsdienst. In elke legerafdeling had ieder bataljon een aalmoezenier, die meestal aanwezig was in de hulpposten bij het front of de hospitalen. Er waren, naast de katholieke aalmoezeniers, ook vertegenwoordigers van de joodse en de protestantse eredienst.

AUVOURS

Vanaf 1915 gebeurde de opleiding van de aalmoezeniers in het opleidingskamp van Auvours. Voor de oorlog werd het kamp gebruikt als oefenterrein voor verschillende Franse

Bij het begin van de oorlog dragen de aalmoezeniers nog de onpraktische soutane.

regimenten. Vanaf 1915 werd deze plaats het belangrijkste opleidingscentrum van de Belgische infanterie. Ook de religieuzen, die werden opgeleid tot aalmoezenier/brancardier kwamen hier terecht. Ze waren er per tien gelegerd in kleine tenten, met wat stro en een deken ter beschikking. In de ruime kazerne was er o.a. een afdeling van de C.I.B.I. (*Centre d'Instruction pour Brancardiers et Infirmiers* – Opleidingscentrum voor brancardiers en verpleegkundigen). In Auvours kregen de 'cibisten' een degelijke voorbereiding op de taak die hen te wachten stond. Het kampeven bestond uit militaire en rodekruis oefeningen: marsen, theorielessen over de organisatie van het Belgische leger, praktische lessen. Er werd ook gedacht aan de zedelijke en geestelijke voorbereiding tot het frontleven. Dat gebeurde meestal uitsluitend in de voormiddag. In de namiddag was er tijd voor persoonlijke studie, gebed en ontspanning.

Pater Charles Servranckx, een jezuïet, was de aangestelde aalmoezenier van het kamp. Hij klaagde de erbarmelijke omstandigheden aan tijdens de eerste oorlogswinter. Dagelijks

trok hij naar Le Mans om er bij de mensen te gaan schooien naar ondergoed, truien, schoenen, en ander gerief, dat het leven iets dragelijker zou maken. Eind januari 1915 had hij al 6.000 stuks kledij verdeeld. Hij kon bekomen dat seminaristen, broeders, missionarissen en andere religieuzen hun religieuze studies verder konden zetten. Hij liet een houten kapel optrekken, - die later een kerk werd - en elke maand werden er 2.000 communies uitgedeeld. Hij stichtte een *Cercle Militaire*, waar meermaals per week wedstrijden en spelletjes werden georganiseerd en toneelstukjes opgevoerd. Blijkbaar bleef de ijver van Pater Servranckx niet onopgemerkt. Onder de 150.000 rekruten, die er te Auvours passeerden waren er velen, die zich bekeerden. Maar dit kamp was maar een etappe: de edelmoedigheid van de aalmoezeniers zou moeten blijken als ze met hun gemobiliseerde kameraden naar het front zouden worden gestuurd.

KLEDIJ

De aalmoezeniers droegen in het begin van de oorlog hun religieuze kledij, de lange zwarte soutane. Dit was uiteraard niet

Een gebed, een troostend woord... en dan naar het slagveld.

erg praktisch. Ze kregen een armband van het Rode Kruis met de stempel van het Ministerie van Oorlog boven de Belgische driekleur. De vast aangestelde aalmoezeniers droegen een rood geëmailleerd kruis en op hun kepie hadden ze een zijden driekleurige koord, afgewerkt met twee gouden kwastjes. Vanaf 12 oktober 1915 werd de soutane verplicht vervangen door het kaki uniform, evenwel met Romeinse boord. De katholieke aalmoezeniers waren te herkennen aan het Romeins kruis en de protestantse aan het Maltezer kruis op hun linker revers.

HET DAGELIJKS LEVEN

Normaal had de aalmoezenier een eigen schuilplaats aan het front met de eenvoudige aanduiding: aalmoezenier. Hij ontving er soldaten die in geestelijke nood zaten of gewoon een woord van troost en opbeuring nodig hadden. Hij was er om de biecht af te nemen van degenen die hun geweten wilden zuiveren vooraleer naar de eerste linies te trekken. En hij schreef brieven: een soldaat die iets kwijt wil aan zijn geliefde of zijn ouders, een moeder, die iets te weten wil komen over haar verdwenen

zoon, een andere moeder die een kruis wil laten zetten op het graf van haar zoon, een vader, die vraagt wat de laatste woorden waren van zijn gesneuvelde zoon...

Als hij zijn schuilplaats verliet was het dikwijls om zijn ronde te doen in de loopgraven en troost en opbeuring te geven aan de piotten in de modder. Hij moest ook de gewonden ophalen en in veiligheid brengen en de doden bijeen brengen en begraven. Een belangrijke rol was weggelegd voor de brancardiers en aalmoezeniers. Brancardiers waren geen combattante militairen. Geestelijken (broeders, paters, seminaristen) werden vaak in de rol van brancardier ondergebracht (met Rode Kruisband om de linker arm). De rol van brancardier kon evengoed door niet-geestelijken uitgevoerd worden zoals leerkrachten (regenten, onderwijzers). Geestelijken en leerkrachten waren vrijgesteld van legerdienst en kregen een beperkte opleiding als brancardier.

Tijdens de bewegingsoorlog werden gesneuvelden veelal wegens tijdsgebrek, en indien al mogelijk, ter plaatse begraven.

Belgische aalmoezenier troost een Belgische soldaat in eerste-hulp post te Pervijze.

Bronnen:

De Vuyst P., *Belgische opleidingskampen in Bretagne en Normandië tijdens Wereldoorlog 1914-1918*
 Clement R., *Scheut en WO1*, in *Scheutnieuws* jan-feb 2015
 Vilain E. en Peeters J.L., *Dienaars van God tijdens de Grote Oorlog*

Hetzij te velde, hetzij in de directe buurt van een hulpst. Zo ontstonden respectievelijk geïsoleerde veldgraven en kleine verspreide begraafplaatsen met individuele graven. Waar de tijd ontbrak om de gesneuvelde kameraden aan de aarde toe te vertrouwen zorgde de vijand of plaatselijke bevolking voor de teraardebestelling en dit veelal in massagraven. Waar het individuele graven betrof, werd de dode door de Duitsers in de grond of onder een terp begraven. Noch bij het Belgisch leger noch bij de Duitse troepen werd het kisten toegepast. Van de dode te velde werd aan Belgische zijde doorgaans, wegens tijdsgebrek, op een eenvoudige manier afscheid genomen. Een priester (als aalmoezenier of als brancardier) of een geestelijke (zonder wijding) prevelde de laatste gebeden in aanwezigheid van enkele strijdmakkers uit de compagnie. Men kruiste de handen van de dode, ogen en mond werden gesloten. Na het delven van een put werd de dode begraven in de grond (grafkuil). Het slachtoffer droeg nog het uniform en was in een deken gewikkeld. Indien dit laatste ontbrak werd de dode in z'n overjas verpakt. Een eenvoudig, vaak anoniem, houten kruisje markeerde het graf.

VERNISSAGE

De 'dienaren Gods', ze hebben hun taak in de verdediging van het vaderland op hun eigen manier vervuld, als aalmoezenier, brancardier, verpleegkundige, soldaat. Maar in deze wrede wereld van de oorlog namen zij ook de verdediging op zich van de menselijke waarden: de morele deugden in een milieu, waar de moraal soms ver weg was, het geloof in God midden chaos en geweld, wanneer er bij velen meer dan eens aan God werd getwijfeld, wat optimisme en levensvreugde met kleine dingen, een bemoedigend woord, een kwinkslag, een troost... En als er gekozen moest worden dan kozen zij voor het laatste: 'Heer, laat de priester in mij het in alle omstandigheden halen van de soldaat in mij'.

Deze aspecten komen ruim aan bod in de tentoonstelling, die samengesteld is door het Bisdome van de Krijgsmacht. Op vrijdag 16 juni 2017 om 19 uur grijpt de vernissage plaats. De tentoonstelling is elke dag vrij toegankelijk.

Jan Breynne

De laatste sacramenten.

OORLOG IN DE KUNST

DE EXPERTISE VAN
DE BOMENVELLER*The Fairy Feller's Master Stroke,
Siegfried Sassoon and All Dadd*¹

In mei 1963 verwierf het Londense Tate *The Fairy Feller's Master Stroke*, een werk van de Victoriaanse schilder Richard Dadd (1817-1886) [zie om auteursrechtelijke redenen Google voor afbeelding]. De schenker was de dichter Siegfried Sassoon die het bij gelegenheid van zijn huwelijk met Hester Gatty in 1933 van Lady Gatty had gekregen. Op haar beurt had zij het van haar vader en befaamd kunstverzamelaar Alfred Morrison. Het doek, 54 x 39,4 cm, krijgt een begeleidende tekst, ... *by Siegfried Sassoon in memory of his friend and fellow-officer Julian Dadd, a great-nephew of the artist, and of his two brothers who gave their lives in the First World War.*

RICHARD DADD

Het klassieke assortiment pillen, zalves, tincturen, kruiden, sigaren, snuif en de toen gebruikelijke bloedzuigers: dit alles was te vinden in de rekken en de etalage van *The Golden Mortar*, de drogisterij van Robert Dadd in de High Street in Chatham aan de rivier de Medway in Kent. Ook tekenmateriaal en olieverf was er te koop. Robert was op 5 november 1812 getrouwd met Mary Ann Martin. Samen hadden ze zeven kinderen: Robert (1813-1876), Mary (1814-?), Stephen (1816-?), Richard (1817-1886), Sarah (1819-?), Maria (1821-?) en George (1823-?). Na de vroege dood van Mary Ann in 1823, huwde hij Sophia Oakes (1807-?) met wie hij nog twee kinderen kreeg: Arthur John (1828-1877) en John (1829-?). Zij weken uit naar Amerika. De derde zoon en het vierde kind, Richard, geboren op 1 augustus 1817, was leerling aan *The King's School* in Rochester. Daar viel hij op door zijn grote interesse voor de klassieke auteurs. William Shakespeare in het bijzonder, zou hem de rest van zijn leven niet meer loslaten. Hij bleek ook een uitzonderlijk getalenteerd tekenaar: vanaf zijn dertiende was hij volop aan het schetsen. In 1834 verhuisde de familie naar Londen, Suffolk Street, Saint-Martin-in-the-Fields. Het beroep van Robert wordt nu omschreven als gilder – een vakman die voorwerpen,

onder andere lijsten, verguldt – wat hem in contact bracht met kunstenaars en verzamelaars voor wie hij restauratiewerk uitvoerde. Zoon Richard zal ongetwijfeld het een en ander van de artistieke klanten hebben opgestoken. In december 1837 kandideerde de twintigjarige bij de *Royal Academy*, die in 1768 gestichte eerbiedwaardige Londense instelling ter promotie van de beeldende kunsten. Ondanks zijn jeugdige leeftijd zorgde zijn onmiskenbare aanleg ervoor dat hij meteen werd aangenomen. Samen met de ambitieuze medestudenten William Powell Frith (1819-1909), Henry Nelson O'Neil (1817-1880), Augustus Leopold Egg (1816-1863), Alfred Elmore (1815-1881), Edward Matthew Ward (1816-1879) en John Phillip (1817-1867) stichtte hij *The Clique*, een 'schetsclub' waarvan de leden geregeld elk een werk maakten rond een vooropgesteld thema om dit daarna aan de appreciatie van een buitenstaander te onderwerpen. Zij waren namelijk van mening dat een kunstwerk goed was in de mate dat het publiek dit vond en niet in de mate waarin het aan academische principes beantwoordde. De groep vergaderde in Dadds kamers in *Great Queen Street* en bleef actief tot in de vroege jaren 1840. Met uitzondering van (om aanneembare redenen zoals straks zal blijken) Richard Dadd, werden ze nadien allemaal trouwe leden van de *Royal Academy of Arts* en bedreven de kunst netjes binnen de lijntjes van het toen algemeen geldende artistieke fatsoen.

RICHARD MAD

In 1842 kreeg Richard een unieke kans om een deel van Europa en het Midden-Oosten te zien: Sir Thomas Phillips (1801-1867), politicus, zakenman en burgemeester van Newport zocht een kunstenaar om hem te vergezellen op een reis die hem via Venetië naar Griekenland en het Midden-Oosten zou brengen.

1. Naar *1066 and All That* (1930) van W. C. Sellar en R. S. Yeatman - Britse geschiedenis met een knipoog!

Richard zou de tocht in artistieke impressies vastleggen. Het was de Schotse oriëntalistische schilder David Roberts (1796-1864), een vriend van Richard Dadds vader, die Richard bij Sir Thomas had aanbevolen voor de rondreis die tien maanden zou duren. Nog voor de reis ten einde liep, viel het Phillips op dat Richard zich vreemd begon te gedragen. ... *one thing is evident it was on the voyage homewards from Egypt that the change first became sensible to himself as also to his companion.* (uit een brief van David Roberts aan journalist Samuel Carter Hall, september 1843). Waar symptomen als hoofdpijn aanvankelijk nog enigszins door konden gaan als gevolgen van een zonnesteek was dit een verklaring die Phillips kort nadien niet langer staande kon houden. Daarna was een overprikkeling van Richards gevoelige geest door de veelheid van indrukken tijdens de rondreis opgedaan, de waarschijnlijke oorzaak. Toen Richard in Rome echter een nauwelijks te beheersen aandrang voelde om de paus bij een publiek verschijnen aan te vallen, werd het duidelijk dat er veel meer aan de hand was. Na toenemende gewelddadigheid, nu ook tegenover de mecenas zelf, werd de toestand voor de twee onhoudbaar: Richard verliet Phillips eind mei 1843 in Parijs en reisde door naar Londen.

Richard Dadd zelf meende dat het allemaal begonnen was in Egypte, in de Nijlvallei, na confrontatie met afbeeldingen van de god Osiris. Hij beschreef hoe hij in zijn hoofd stemmen hoorde, goddelijke krachten die hem aanmaanden de strijd tegen de duivel op te nemen, een duivel die om het even welke gedaante kon aannemen. Met deze obsessie bleef hij wonen en werken in *Newman Street*. Vreemd is dat Richards broer rond deze tijd ook tekenen van mentale stoornis begon te vertonen. Vader Robert liet zijn zoon Richard door dokter Alexander Sutherland van het *St. Luke's Hospital* onderzoeken. De conclusie luidde: Richard Dadd is *non compos mentis*, geestelijk labiel. Door deze diagnose blijkbaar toch niet verontrust, vergezelde vader zijn zoon op een uitstapje naar Cobham (Kent). Richard zou er zijn gedachten wat kunnen verzetten. Op maandag 28 augustus 1843, na het avondmaal in een plaatselijke pub (wellicht *The Ship Inn*) gingen ze nog een wandeling in het park maken. Rond 23.00 u. viel Richard zijn vader aan en maakte hem met verschillende messteken af nadat pogingen om hem de keel over te snijden waren mislukt. Een afrekening met de geïncarneerde duivel. *Locus delicti* was een kleine kalkgroeve aan *Halfpence Lane, Paddock Hole* genaamd en sindsdien bekend als *Dadd's Hole*. En het zou Groot-Brittannië niet zijn als er al snel geen verhalen

circuleerden over mysterieuze verschijnselen in de buurt, another *haunted spot*. Veel wijst op moord met voorbedachten rade, zoals zijn onmiddellijke vlucht via Dover naar Calais. Op dinsdag 29 augustus werd het lijk van de vader door een voorbijganger ontdekt. Bij een huiszoeking in *Newman Street* kwamen tal van schetsen tevoorschijn voorstellende vrienden met overgesneden kelen. Voorbedachtheid kon nu niet meer ontkennd worden. Ondertussen, op de reis van Calais naar Parijs, had Richard een medereiziger met een scheermes aangevallen. Bij zijn aanhouding in Montereau bekende hij zonder omwegen dat hij zijn vader had omgebracht en dat dit een goede zaak was, hij had de duivel gedood. Men sloot hem op in een gesticht in Fontainebleau waar hij bleef tot eind juli 1844. Na uitlevering aan Groot-Brittannië pleitte hij ook in Rochester schuldig aan de moord. Tot een proces kwam het niet, het zou levenslange internering in een aangepaste instelling worden. Tot juli 1864 was dat *Bethlem Hospital* – het huidige *Imperial War Museum* – in Londen. Op 23 juli 1864 verhuisde hij naar het nieuwgebouwde *Broadmoor Criminal Lunatic Asylum* in Berkshire. Hij was er een van de eerste patiënten. Op 8 januari 1886 overleed hij er aan tuberculose. Er waren geen gewelddadige aanvallen meer voorgekomen.

De Dadd familie kende nog enkele cases van krankzinnigheid: George, een broer, verbleef ook in Bethlem kort na Richards opname, zijn zus Maria werd rond 1859 naar een instelling verwezen en een andere broer stond onder toezicht. Was het erfelijk? Waren het de giftige kwikdampen die vrijkwamen bij het verguldingsproces in het vaderlijke bedrijfje? Wie zal het zeggen?

RICHARD GLAD

Zowel in Bethlem als in Broadmoor kreeg Richard alle faciliteiten om te schilderen, meer nog, hij werd actief aangemoedigd zijn werk verder te zetten, allicht in het kader van de therapie. Tijdens zijn verblijf in Bethlem bouwde hij een nauwe band op met de econoom van de instelling, George Henry Haydon, die *The Fairy Feller* gesuggereerd zou hebben, een teruggaan op de Shakespeariaanse elfenwereld waar Dadd in de periode vóór zijn fatale daad erg mee bezig was geweest. Hij werkte aan het intrigerende doek met tussenpozen van 1855 tot 1864 en helemaal af is het nog niet. Het bizarre werk vol mysterie, in de trant van Bosch en Breugel, is inhoudelijk schatplichtig aan Shakespeare natuurlijk, Shelley, William Blake

en uiteraard ook aan de getroubleerde geest van Richard zelf. Bij het schilderij hoort *Elimination of a Picture & its Subject – called The Feller's Master Stroke*, een uitgebreid gedicht, even vreemd als het schilderij, een soort 'gebruiksaanwijzing' die toch een – zij het zwak – licht in de duisternis laat schijnen, al zal het tafereel altijd multi-interpretabel blijven.

Door extreem inzoomen tot op het microscopische niveau bij een open plek in het woud neemt de kunstenaar de toeschouwer mee in een onvermoede wereld onder de bodembegroeiing, een microkosmos bevolkt met wezens en wezentjes uit Shakespeares *Romeo and Juliet*, visioenen van William Blake ... gefocust op een centrale actie in haar afwikkeling bevroren: de *feller* (bomenveller, maar ook vorm van *fellow*, kerel), de bijl boven het hoofd, staat op het punt een hazelnoot te splijten die dienst moet doen als de nieuwe koets voor Queen Mab, *the fairies' midwife... no bigger than the agate-stone on the fore-finger of an alderman... her chariot is an empty hazel-nut...* (zoals Mercurio haar voor Romeo beschrijft: vroedvrouw der elfen, niet groter dan de edelsteen in de ring van een schepen, rijdt ze rond in een koets gemaakt uit een halve hazelnoot...). Nog meer vreemde figuren in atypische, getormenteerde perspectieven kijken toe of staren voor zich uit, de commentaren, het leven, alles op een cruciaal moment gestold, *on hold* gezet. Met een obsessieve aandacht voor het detail is deze droom- en gedachtewereld minutieus aan het toch niet zo grote doek toevertrouwd, *painting is liquid thought...*

THE SASSOON CONNECTION

Julian (° 1888) en zijn broers Edmund Hilton (° 1891) en Stephen Gabriel (° 1894) waren de zonen van Stephen Thomas Dadd (1858-1917) en zijn vrouw Eva. Ze waren de achterneven van Richard Dadd. Hun vader was ook een schilder met een voorliefde voor het portretteren van honden.

Het lot zat het veelbelovende drietal helemaal niet mee. Stephen Dadd (° Lewisham, 1894), de jongste van het drietal, was naast een succesvol sportman ook een begaafd kunstenaar. In oktober 1914 nam hij dienst bij de *Royal Naval Division* en vertrok op 17 mei 1915 naar de Dardanellen. Gallipoli was, zoals bekend, een verschrikkelijk drama. Stephen, opgeklommen tot de rang van *Leading Seaman* (korporaal), kwam om op 5 juli 1915. De familie kreeg de obligate troostende woorden van een overste: *He was in my platoon and liked and respected by all, both*

his seniors and those he was in charge of. He was killed yesterday morning about 7 am and was quietly buried in the afternoon.

Redoubt Cemetery, Helles, is zijn laatste rustplaats.

Edmund Dadd (° Lewisham, 1891) werkte bij een bank voor hij in het leger kwam. Van de *Queens Westminster Rifles* werd hij in november 1915 overgeplaatst naar de *Royal Welsh Fusiliers*, het regiment waar ook zijn broer Julian (° 1888), Robert Graves en Siegfried Sassoon deel van uitmaakten. Vooral Julian kreeg heel wat bewondering van Sassoon voor zijn onbaatzuchtige bezorgdheid voor de manschappen. Op 3 september 1916 – zowel Graves (dood verklaard bij *High Wood!*) als Sassoon (longontsteking) waren in die periode voor herstel in Groot-Brittannië – kwam Edmund om het leven in wat als een *suicidal attack* bij *Delville Wood* (Ginchy) wordt omschreven. De broers hadden elkaar nog de hand gedrukt voor ze zich in de strijd wierpen. Het zou de laatste keer zijn. Julian, die de *C Company* leidde, liep even later bij deze confrontatie een schotwonde in nek en borst op.

Edmund kreeg postuum een *Military Cross*; hij wordt herdacht op het Thiepval Monument.

In een brief van 4 september 1916 schrijft kwartiermeester Joseph (Joe) Cottrell aan Norman Stansfield, herstellende in Engeland: *Just a line to let you know what rotten bad luck we had yesterday. We attacked Ginchy with a very weak Btn (about 350) and captured the place but were forced out of half of it – due to the usual thing – Poor Erwin (Edmund!!) Dadd was killed leading his Coy. Julian was badly wounded in the neck & chest I think. It is terrible to think of those two splendid men being cut off. I do hope Julian pulls through... Please send this to Sassoon if you have his address.*

Op 17 september schrijft Cottrell rechtstreeks aan Sassoon over het debacle van Ginchy en de Dadds. *What a great pity – two such good men should be hit the same day. Their father must be very much upset – coming on top of losing their other brother some time ago at Gallipoli.*

Robert Graves beschrijft in 'Dat hebben we gehad' hoe ze de dood van Edmund en de verwonding van Julian vernamen: 'We [Robert en Siegfried] spraken af om ons verlof samen in Harlech door te brengen als ik voldoende hersteld was om te

kunnen reizen. In september [1916] was ik in staat om te reizen. We ontmoetten elkaar op *Paddington Station*. Siegfried kocht aan de kiosk een exemplaar van *The Times*. Zoals gewoonlijk namen we eerst de slachtofferlijst door en vonden daarin de namen van praktisch al de officieren van het Eerste Bataljon, die als gesneuveld of gewond waren opgegeven, Edmund Dadd, gesneuveld; zijn broer Julian, gewond – een schot door de keel, vernamen we later, waardoor hij alleen nog kon fluisteren en maandenlang volkomen gebroken was. Het was gebeurd in 'De Biersteeg', bij Ginchy op 3 september. Volgens Jean Moorcroft Wilson kan deze ontmoeting daar en dan niet plaats hebben gehad, het is een van de onnauwkeurigheden die in Graves' autobiografische werk te vinden zijn. Het neemt echter niet weg dat Siegfried door deze dramatische ontwikkelingen erg geschokt was.

Een dagboekantekening van Siegfried van 22 december 1916 vermeldt een ontmoeting met Julian in Liverpool: *J.D. came to Liverpool for one night. He had lost his voice, being hit in the throat; it was queer to see him so excited, telling us about the First Battalion show at Ginchy on September 3 in a strained whisper. Memory supplied his old voice.*

Op 15 februari 1917 was Siegfried weer naar Frankrijk vertrokken. Op 3 april noteert hij in zijn dagboek: *Letters from Robert Graves and Julian Dadd yesterday which cheered me no end. R.G. at Harlech [North Wales] – lucky devil. J.D., still voiceless, at Stamford Hill [zijn thuisadres in Londen].*

In september 1917 verblijft Siegfried in Craiglockhart, het militaire psychiatrische hospitaal in Edinburgh, waar hij na zijn fameuze *Statement* van juli voor *shell shock* werd behandeld. Uit een brief aan Robbie Ross (mentor van een aantal jonge dichters in Londen waaronder Sassoon) van 17 september 1917 kunnen we besluiten dat het niet zo goed gaat met Julian: *You were right about poor Julian Dadd. I hear from Robert [Graves] that J.D. has brain-fever or something bad."*

Siegfrieds dichtbundel *The Old Huntsman and Other Poems*, uit mei 1917, bevat *A Whispered Tale*. Voor de volledige tekst ervan verwijst ik om auteursrechtelijke redenen naar Google. Het is een zestienregelig gedicht met een gepaard rijmschema (aabb) waarin Sassoon op een empathische manier een beeld schetst van zijn goede vriend Julian. Niet door het leven gespaard

en achter het schild van een zalvend cynisme weet Julian bescherming te vinden tegen de keiharde werkelijkheid, weet hij de pijn te verzachten, zelfs de meegemaakte horror in moppen te relativiseren. Maar dit was alleen schijn...

*I'd heard fool-heroes brag of where they'd been, // With stories of the glories that they'd seen... maar jij bent niet zo'n fool-hero, luidt het verder in het gedicht, geen nep-held die met stoere verhalen over zijn exploten zichzelf voortdurend in het licht van de schijnwerpers moet plaatsen. Je bent eenvoudig, nederig, zoekt geen publiciteit. Het harde soldatenleven met zijn corvees, wachtbeurten... lag je wel. Explosies brachten nauwelijks meer dan een wrange grimas op je vriendelijke gezicht. Toch waren je beproevingen zwaar: je verloor je beide broers, en zelf werd je letterlijk en figuurlijk diep geraakt: je kreeg een kogel door de keel. Maar daarom maakte je gefluisterde verhaal niet minder indruk: integendeel, wat je zei, is like a message from the maimed and dead en ik had daarbij echt de klank van je stem niet nodig, memory brought the voice I knew... Of zoals in de hogervermelde dagboekantekening van 22 december 1916: *Memory supplied his old voice.**

Hij portretteert Julian daarnaast ook als Durlay in *Memoirs of an Infantry Officer*. Julian zelf vond het, volledig in de lijn van zijn persoonlijkheid, allemaal te veel eer en protesteerde in dichtvorm:

**Dadd, though early, was not like Durlay
In the matter of stomach for the fight;
And, when in security, into obscurity,
Dadd sank rapidly out of sight.**

Hij was helemaal niet die moedige Durlay maar een Dadd die liever *out of sight*, op de achtergrond, bleef...

SHELLSHOCK

In de daaropvolgende jaren ging hij door een reeks zware depressies, de gebeurtenissen bij Ginchy waren altijd in zijn geest blijven spoken, en het bleef hem achtervolgen dat hij misschien wel niet voldoende zijn plicht had gedaan en dat hij ook schuld had aan de dood van zijn broer Edmund. Het waren onderwerpen die bij ontmoetingen met Siegfried Sassoon telkens weer aan bod kwamen.

Waar er vóór 1914 een duidelijke grens liep tussen geestelijke gezondheid en waanzin, stelt Theodore W. Bogacz (1943-1992) in zijn doctoraatsverhandeling *Sassoon and Company: Siegfried Sassoon's Journey to Modernity in the Great War*, begonnen tijdens de oorlog volkomen gezonde jonge mannen te kraken onder de spanning van loopgraafervaringen en confronteerden hun omgeving, medesoldaten en burgers, met de complexiteit van de menselijke geest en een wazige grens. Het fenomeen *shell shock*, dat pas in Wereldoorlog I een naam kreeg, kon jarenlang, haast ongemerkt voor de buitenwereld, zijn psychische destructie van de persoonlijkheid verder blijven zetten. Zo-ook bij Julian Dadd die in januari 1937 zelfmoord pleegde. Kort daarna, op 15 januari 1937, schreef Elfreda, Julians zus, aan Sassoon: *I've always felt since I read 'A Whispered Tale' that you understood him well and greatly cared for him.*

Die diepe bezorgdheid van Siegfried die hij bij Julian had gezien, bewonderd en zelfs overgenomen, kreeg in 1963 dan nog eens gestalte in het overmaken van het schilderij *The Fairy Feller's Master Stroke* aan Tate Britain, ter nagedachtenis aan de broers...

Freddy Rottey, oktober 2016

Noot

Richard Dadds schilderij inspireerde Freddie Mercury (1946-1991) van Queen tot de gelijknamige song *The Fairy Feller's Master-Stroke* in het album *Queen II* (1974).

Geraadpleegde werken

Atkin, Jonathan, *A War of Individuals: Bloomsbury attitudes to the Great War* (Manchester University Press, Manchester, 2002)
Bogacz, Theodore W., *Sassoon and Company: Siegfried Sassoon's Journey to Modernity in the Great War* (Ongepubliceerd, University of California, Berkeley 1982)
Egremont, Max, *Siegfried Sassoon, a Biography* (Picador, London, 2005)
Graves, Robert, *Wat hebben we gehad* (De Arbeiderspers, Oorlogsdomein nr. 5, Amsterdam/Antwerpen, 2001)
Jongstra, Atta, *In de gekkenschamer: Over Bettie Page, Richard Dadd, Osiris, Murk van M. en Arno Breukveld* (Dietsche Warande & Belfort nr. 2, maart-april 2005)
McPhail, Helen & Guest, Philip, *On the Trail of the Poets of the Great War: Graves and Sassoon* (Pen & Sword Books, Barnsley, 2001)
Moorcroft-Wilson, Jean, *Siegfried Sassoon, a Biography 1886-1918: The Making of a War Poet* (Duckworth, London, 2004)
Roberts, John Stuart, *Siegfried Sassoon* (Richard Cohen Books, London, 2000)
Sassoon, Siegfried, *Collected Poems* (Faber and Faber, London, 1947)
Sassoon, Siegfried, *Diaries – ed. Rupert Hart-Davis* (Faber and Faber, London, 1983)
Sassoon, Siegfried, *Memoirs of an Infantry Officer* (Faber and Faber, London, 1930)

OP ZOEK IN ARCHIEVEN

BELGISCHE KRIJGSGEVANGENEN
BEGRAVEN IN DENEMARKEN

In het elektronisch tijdschrift van Epitaf vzw schreef Theo Dirix een artikel over Belgische krijgsgevangenen die in Denemarken begraven liggen (Tafel 30, jan. 2016, p. 13-21). Na de oorlog probeerden krijgsgevangenen van allerlei nationaliteiten via Denemarken hun vaderland te bereiken. Een deel van hen stierf onderweg aan de Spaanse griep. Die liggen in Kopenhagen begraven. Maar zes Belgen stierven al in 1915 in het plaatsje Lügumkloster. Ik ging op onderzoek uit.

Lügumkloster ligt nu in het zuiden van Denemarken (Zuid-Jutland), maar tot 1920 behoorde het tot Sleswig. Samen met Holstein was Sleswig lange tijd een onafhankelijk hertogdom, na 1815 behoorde het officieel tot Denemarken, maar na de tweede Deens-Pruisische oorlog werd het in 1867 Duits. In de Eerste Wereldoorlog lag Lügumkloster dus in Duitsland. Door een referendum in 1920 werd het meest noordelijke deel van Sleswig naar Denemarken overgeheveld.

PLAATS VAN GOD

Lügumkloster was aanvankelijk een cisterciënzerabdij met de Latijnse naam *Locus Dei* (Plaats van God). De abdij verdween in de periode van de Reformatie, maar het dorp erbij bleef bestaan.

Begin 1915 werd er een kamp ingericht voor 2000 krijgsgevangenen die tewerkgesteld werden aan de drooglegging van waterzieke gronden en het aanleggen van een verdedigingslinie (de *Sicherungsstellung Nord* of in het Deens *Sikringstilling Nord*). De stelling was bedoeld om een eventuele Britse inval vanuit Denemarken tegen te houden. De werken aan de

stelling zelf begonnen pas in 1916. Voordien waren er vooral draineringswerken. Een gelijkaardig kamp bestond in het naburige Tingleff (nu Tinglev) voor 3000 man. Het werk was zeer zwaar en het regime in het kamp was bijzonder streng. Dat had waarschijnlijk te maken met het feit dat er ook Duitse strafgevangenen waren, grotendeels deserteurs. Zo stierven tien Britten en vijf Russen van uitputting en honger. In maart 1915 werd het kamp Lügumkloster door vlektyphus getroffen. De ziekte wordt veroorzaakt door vlooiën in de kleren die op hun beurt een gevolg zijn van gebrek aan hygiëne.

Op de begraafplaats van Lügumkloster lagen aanvankelijk 71 Duitse strafgevangenen begraven, maar tijdens de Tweede Wereldoorlog werden ze naar Duitsland overgebracht. In Lügumkloster liggen er nu nog 69 krijgsgevangenen begraven. Daarvan zijn er vijf Belgen. Het gaat om Josef Dams, Mathieu Kenis, Joseph Sauwens, Charles van Meusel en Henry Verlinden. Aanvankelijk was er een zesde Belg Victor Focan, maar die werd na de Eerste Wereldoorlog naar België overgebracht.

Via het archief van het Internationale Rode Kruis kunnen we een deel van hun verhaal reconstrueren (www.icrc.org). De zes namen komen onder elkaar voor op het register PB9911. Bovenaan het blad staat de rode datumstempel in het Frans 18 juin 1918 en de getypte opschriften Belgier en Totenliste in het Duits. De zes namen komen ook in andere registers voor.

KRIJGSGEVANGENEN

Van niemand wordt in de geraadpleegde registers de geboortedatum vermeld, maar PB9911 vermeldt meestal de leeftijd bij overlijden. Vijf van hen waren dertigers. Van Henry Verlinden wordt nu eens 35 jaar vermeld, dan weer 36. Joseph Sauwens zou 45 jaar geweest zijn. Gezien hun leeftijd behoorden ze allemaal tot de oudere lichten die nog onder het stelsel van de loting vielen. De oudere lichten werden ingezet als vestingtroepen. Ze werden dus krijgsgevangenen in

het begin van de oorlog. Sommige registers vermelden de datum van overlijden, andere de datum van begraven, maar dat maakt geen verschil want blijkbaar werden de doden nog dezelfde dag begraven.

Voor ze in Lügumkloster kwamen waren ze elders krijgsgevangenen geweest. Voor zover de plaats bekend is gaat het om het kamp Parchim. Bij de stad Parchim (nu in Mecklenburg-Vorpommern) was er een oefenterrein voor de cavalerie. Vanuit Hamburg-Altona werd eind september begonnen met de inrichting van een kamp voor krijgsgevangenen. Aanvankelijk was het voorzien voor 10.000 man. In de loop van de oorlog groeide het uit tot een kamp voor 15.000 gevangenen. De eerste krijgsgevangenen verbleven er in tenten. Zij bouwden de barakken van het kamp. Waarschijnlijk waren de zes Belgen van het latere kamp bij hen.

Victor Focan was afkomstig van Heer (Namen). Volgens register PB2066 was hij soldaat in de *Artillerie de place* en hij werd gevangengenomen in de redoute van Puurs. De redoute van Puurs (Antwerpen) viel op 10 oktober 1914. PB9911 noemt zijn eenheid *Fest(ung) Art(illerie) 3. Batt(erie)*. Op 18 januari 1915 bevond hij zich in het krijgsgevangenenkamp van Parchim. Hij is begraven in Lügumkloster op 30 augustus 1915. Hij was 32 jaar oud. Na de oorlog werd Victor Focan naar huis overgebracht. Josef of Joseph Dams was afkomstig uit Putte. PB9911 heeft het over *Putte bei Brüssel* hoewel Putte in de provincie Antwerpen ligt. Hij behoorde tot het 7e Linierregiment, 2e Comp. Hij stierf op 24 mei 1915. Op 13 december 1917 informeerde het Rode Kruis de familie die tot dan blijkbaar niet op de hoogte was. Josef Dams was 31 jaar.

Mathieu Kenis had als tweede voornaam Jean. In sommige dossiers komt hij als Jean Kenis voor. Hij was afkomstig van Bocholt (Limburg). Een vroeger dodenregister dan PB9911 noteert op 20 oktober 1916 dat Jean Kenis door het gevangenenkamp van Parchim als dood is vermeld en dat meer informatie ontbreekt (*Näheres unbekannt*) (PB6003). In een ander register (PB5813) komt Kenis voor in een lijst van Franse doden. In PB9911 is Kenis nu wel bekend als soldaat bij het 11e regiment, geboren te Bocholt (Limburg) en gestorven in Lügumkloster op 16 juli 1915. Wellicht was Kenis bij hetzelfde regiment en misschien in dezelfde vesting als Joseph Sauwens. De plaats van de vesting zelf wordt niet genoemd. Hij stierf op de leeftijd van 33 jaar.

Joseph Sauwens was afkomstig van Alken (Limburg). Hij was soldaat in het 11e Vestings-Infanterie Regiment. De namen van de eenheden zijn soms verwarrend omdat de vestingtroepen samengesteld waren uit de ouderen van allerlei eenheden. De dossiers vermelden niet in welke vesting Sauwens ingezet was. Net als Kenis komt hij in PB6003 voor als dood verklaard vanuit kamp Parchim op 20 oktober 1916. Ook bij hem biedt PB9911 meer informatie: hij stierf in Lügumkloster op 6 mei 1915. Hij zou 45 jaar geworden zijn, al lijkt dat onwaarschijnlijk. Wellicht een fout bij het typen voor 35 jaar?

Charles Van Meusel was afkomstig van Kessel-Lo (Brabant, nu Vlaams-Brabant). Hij was soldaat in het Artillerie Regiment van de Vesting Namen, *7e Batterie*. De forten van Namen vielen tussen 21 en 24 augustus. Het is niet duidelijk of Van Meusel toen al krijgsgevangen werd, want een deel van de vestingtroepen kon aan de Duitsers ontkomen. Via Rouen trokken ze naar Le Havre. Vandaar gingen ze scheep naar Oostende of Zeebrugge en trokken zo naar Antwerpen waar ze de forten gingen versterken. Als Van Meusel daarbij was werd hij krijgsgevangen gemaakt op 10 oktober 1914. Hij stierf op 18 mei 1915 in Lügumkloster. Zijn leeftijd wordt niet vermeld.

Henry Verlinden was afkomstig van Mechelen. Hij was soldaat bij de Vestingsartillerie, *19e Batterie* in het fort van Wijnegem. Hij behoorde tot de klasse 1900 en was dus geboren in 1880. Het fort van Wijnegem gaf zich over op 10 oktober 1914.

Henry Verlinden stierf op 12 juni 1915 in Lügumkloster. Hij was 35 jaar. De gegevens over Henri Verlinden komen niet alleen uit de registers, maar ook uit de fiches die naar die registers verwijzen. Een eerste fiche verwijst gewoon naar het register PB9911. Een tweede fiche bevat een getypte vermelding van het fort van Wijnegem en de klasse 1900. Hier wordt Henri Verlinden als vermiste (*disparu*) opgegeven. Later is er in rode inkt een verwijzing naar PB9911 toegevoegd en de tekst van dat register. Zo weten we dat het om dezelfde persoon gaat. De derde fiche noemt Henri Verlinden *soldat canon(n)ier*. De tekst luidt verder: *Rép(onse): Antwerpsch Centraal Bureau 23 Brugstraat Roosendaal (Hollande)*. Waarschijnlijk had de familie vragen gesteld over de vermiste Henri Verlinden. De derde fiche verwijst naar het antwoord dat vanuit Genève naar het kantoor in Rosendaal gestuurd werd. De vermelding van PB9911 op de derde fiche bevestigt de identiteit. De fiches zijn niet gedateerd zodat we niet zeker zijn waar dat antwoord in de volgorde van de gebeurtenissen thuishoort.

Uit de verhalen blijkt ook de verwarring die er soms heerste in de administratie. Mathieu Kenis en Joseph Sauwens werden eerst als dood geregistreerd in een dossier van 20 oktober 1916 hoewel ze al meer dan een jaar overleden waren. Het antwoord kwam van het kamp waar ze eerder waren, niet van het kamp waar ze stierven. Henri Verlinden werd eerst als vermist opgegeven. Wanneer hij terecht kwam en wanneer zijn familie ingelicht werd is niet duidelijk. De familie Dams moest tot 13 december 1917 wachten voor ze geïnformeerd werd over de dood van Josef Dams, anderhalf jaar na zijn overlijden.

Maar ondanks verwarring en andere problemen slaagde het Internationale Rode Kruis erin het contact te onderhouden tussen honderdduizenden krijgsgevangenen en hun familie. Het Rode Kruis bezorgde naast brieven ook voedsel en kleding die het leven van de gevangenen verzachtten. Italianen en Russen waren door toedoen van hun eigen regering van die hulp verstoken.

Ludwich Devlieghere.

G A S T B I J D R A G E |

SIDNEY LEWIS, DE ALLERJONGSTE ? Een gedenkplaat in Tooting voor 12-jarige in de oorlog

Het was rond de tijd dat Geoff Simons met een aantal gedreven mensen in Tooting, een wijk van Londen, begon met een lokaal geschiedenisproject, *Summerstown 182*, dat hij op een ongelooflijk verhaal uit de Eerste Wereldoorlog stootte. 'Het is één van de meest gedenkwaardige verhalen, die er gedurende de herdenkingsperiode zijn opgedoken', vertelt hij, 'en ook, wanneer de eeuwherdenking voorbij zal zijn, zal het nog vele jaren in de herinnering blijven leven.'

Het is het verhaal van een jonge knaap, die, amper 12 jaar oud, op het hoogtepunt van de rekruteringsrage van 1915, zijn huis in Tooting, Zuid-Londen, verliet en erin slaagde om dienst te nemen in het Britse Leger. Eén jaar later hanteerde hij een machinegeweer op het slagveld van de Somme. In november 2013 was de mediabelangstelling voor dit verhaal enorm. Je hoeft maar de naam 'Sidney Lewis' te googelen om te merken hoezeer het verhaal door bijna al de belangrijke nieuwsmedia in het UK en vele andere in de wereld werd gecoverd. Het was in de eerste plaats Sidney's zoon Colin, die datgene wat hij vernomen had naar buiten bracht.

Titelkaft van het boek 'Boy Soldiers of the Great War' van de militair historicus Richard van Emden.

weken aan de Somme gevochten heeft'. Colin Lewis las het en ontdekte dat het om zijn vader ging, die in 1969 was gestorven. Alhoewel vader Sidney enkele keren had verteld dat hij aan de Somme had gevochten geloofde niemand hem, omdat het niet kon kloppen met zijn leeftijd.

'De moraal van het verhaal: sla nooit in de wind wat je ouders vertellen!', lacht Colin, die zich herinnerde dat sommige papieren bij één van zijn ooms waren achtergelaten, inbegrepen een kopie van het zelfde dagblad en wat militaire correspondentie over zijn vaders ontslag. Al vlug realiseerde hij zich de draagwijdte van het verhaal en militair historicus Richard van Emden werd geconsulteerd. Hij had *Private S. Lewis* een vermelding gegeven in zijn boek *Boy Soldiers of the Great War*, dat voor het eerst was gepubliceerd in 2005. Hij had hem beschreven als een 'tot nog toe ongeïdentificeerde soldaat'. Er was inderdaad tot dan geen absoluut bewijs opgedaagd over wie Private S. Lewis was. Eén jaar later bevestigde het *Imperial War Museum* de authenticiteit van de documenten en veroorzaakte aldus een nieuwe golf mediabelangstelling. Het boek van van Emden is speciaal, niet in het minst omdat hij een gesprek kon voeren met het de laatste overlevende 'kindsoldaten'. Maar de ontdekking van Sidney bracht hem in vervoering: 'Het was één van de grootste ervaringen voor mij om te beseffen dat het 100-jarige oude mysterie is opgelost.'

VERBIJSTEREND

Hoe kon dit allemaal gebeuren? Het bevremdt iedereen nog steeds hoe de 12-jarige Sidney, de zesde van zeven kinderen, gewoon één zomer lang kon verdwijnen zonder dat zijn familie wist waar hij was. Zijn verblijfplaats werd uiteindelijk bekend dankzij een plaatselijke soldaat op verlof, die aangaf dat hij Sidney had gezien in de streek van de Somme. Onmiddellijk handelde zijn moeder Fanny alert. Een afdruk van zijn geboortecertificaat werd onmiddellijk naar de militaire autoriteiten gestuurd. Tussen de andere items die Colin vond

KINDSOLDATEN

Een zondagsblad had een artikel gewijd aan 'Kindsoldaten' en een uittreksel overgenomen van *The Daily Mirror* van 18 september 1916. De krant publiceerde een foto ten voeten uit van een stuurs kijkende man in uniform onder het opschrift: 'Nam dienst in het leger op 12 jaar'. Het artikel vermeldde dat 'S. Lewis gedurende zes

in de verzameling van zijn oom, zaten ook een telegram en een brief van het War Office die ontvangst bevestigden van het geboortecertificaat. Ze beloofden dat Sidney spoedig naar huis zou worden gezonden. Wat een opluchting moet het betekend hebben voor Fanny Lewis dat ze deze documenten ontving. Geoff: 'Colin denkt - en ik eigenlijk ook - dat de familie erg goed wist dat Sidney in het leger zat. Zijn ouders waren wellicht gelukkig met zijn wedde en de wetenschap dat hij goed te eten had. Zij gingen er waarschijnlijk van uit dat hij een soort training onderging of een activiteit achter de schermen, gepast voor een sterke jongen als Sid. In elk geval hebben ze nooit vermoed dat hij in een actieve gevechtssituatie betrokken zou zijn.'

En hoe kon hij voorbij de rekruteringsofficieren geglipt zijn, waarvan verondersteld mag worden dat ze getraind zijn om dergelijke jonge avonturiers te identificeren en te verwijderen? Geoff: 'Komaan, kijk naar gelijk welke foto van bleke infanteriesoldaten, die in Frankrijk verzamelen in 1916. De foto's staan vol met jongens wier gezicht nog nooit een scheerapparaat heeft gezien'.

Er werd dikwijls gesuggereerd dat Sidney's gestalte de oorzaak was waarom hij op 9 augustus 1915 het East Surrey Regiment heeft verschalkt. Hij verscheen die dag voor een bijkantoor van het Kingston Recruiting Office in Wimbledon en beweerde er dat hij een kleermaker was van 19 jaar oud. Zijn aangifteformulier laat verstaan dat hij 5 voet 5 3/4 inch (ongeveer 1,65 meter) groot was. Dat is tamelijk groot voor die tijd, maar niet uitzonderlijk. Latere rapporten spreken van 6 foot (1,83 meter): hij moet waarschijnlijk in het volgende jaar een groeischeut hebben gekregen. Zijn zoon heeft in elk geval zijn genen geërfd gezien Colin Lewis nog altijd ongeveer 1,90 meter groot is ondanks zijn leeftijd van 83 jaar.

Richard van Emden oordeelde dat er een kwart miljoen té jonge soldaten in het Brits Leger actief waren in de loop van de oorlog. De jongens zelf waren enthousiast om te worden ingeschakeld en met een acuut tekort aan mankracht moet het lastig geweest zijn om eraan te weerstaan. Het lijkt erop dat Sidney Lewis de jongste is die wij kennen. Zijn papieren werden nagezien in het Imperial War Museum in Londen en maken nu deel uit van hun collectie. Ze zijn echter erg behoedzaam om hem 'de jongste soldaat' te noemen gezien er misschien nog een andere vergeten doos of valies kan opdagen op een zolderkamer of van onder een stoffig bed...

SOMME

Zijn vroegste militaire activiteit bij het Eastern Surrey Regiment betrof de repatriëring van gevangenen ten gevolge van de Slag van Loos. Zelfs dit is geen taak voor een 12-jarige. Op een bepaald moment in 1916 was hij geselecteerd voor het transport van de 106th Machine Gun Company in Belton Park in Grantham. Dit was een prestige-eenheid en men zal dus heel zorgvuldig geselecteerd hebben. Maar dit is het bewijs van zijn capaciteiten en zijn uitzonderlijke maturiteit. Hij was zelfs op een bepaald ogenblik bevorderd tot de rang van Lance Sergeant. Op 24 maart 1916 werd Sidney Lewis 13 jaar.

Geoff: 'Mijn zoon is vandaag 13. Jongens van die leeftijd hebben nog weinig besef, maar wanneer je ze doorgedreven traint voor de oorlog en hun verantwoordelijkheid geeft, kun je wellicht gemakkelijker begrijpen hoe Sidney Lewis gedreven werd naar het slagveld'.

Amper 3 maanden na zijn verjaardag begon het Sommeoffensief. Deze verschrikkelijke veldslag, synoniem voor alle barbarij uit de

« Chelsea Pensioners tonen fier 'Sid's Plaque'

≡ Uittreksel uit 'The Daily Mirror' van 18 september 1916 met de foto van Sid Lewis.

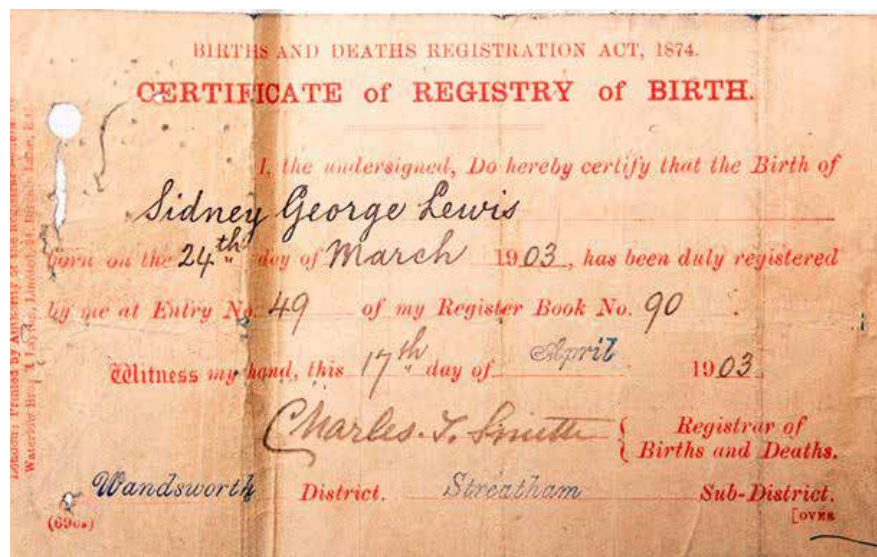
Eerste Wereldoorlog, was op zijn hoogtepunt wanneer Sidney er opdaagde, getraind en gereed voor de strijd. Het was midden juli 1916 en de plaats was *Delville Wood*. Ergens was beslist dat deze plaats moest worden 'ingenomen ten koste van alles'. Het werd één van de treurigste horrorverhalen van de hele oorlog. Rapporten over onmenselijkheid en brutaliteit zijn nog vandaag bijna té pijnlijk om te lezen. Veel van die verhalen slaan op een periode van zes dagen wanneer de pas aangekomen *1st South African Infantry Brigade* poogde *Devil Wood* te ontruimen. Er zijn talrijke verslagen over hetgeen gebeurde online te vinden maar feit is dat van de 3.155 Zuid-Afrikanen, die het bos binnenvielen op 15 juli, er maar 700 standhielden. Het Duitse 26ste Regiment was gereduceerd van ongeveer 2.700 man tot minder dan 300 man. Kapitein S.J. Worsley MC herinnert zich: 'Er waren man-tot-man gevechten met messen, bommen en bajonetten; gevloek en brutaliteiten aan beide zijden zoals het is wanneer de mannen geconfronteerd werden met de keuze 'jouw leven of het mijne'. Modder en ondraaglijke stank, dysenterie en

verwaarloosde wonden, tekort aan voedsel, water en munitie'. Een Duitse officier die er vocht, herinnert zich dat '*Delville Wood* ontarnde tot een ontredde woestijn van vernielde bomen, verkoelde en brandende boomstronken, kraters gevuld met modder en bloed, en lichamen, overal lichamen. Op bepaalde plaatsen werden zij opeengestapeld, vier lichamen hoog'. In dat gevecht was de 13-jarige Sidney Lewis uit Tooting actief met de *106th Machine Gun Company* als deel van de *9th Division*. Op de plaats van deze slachtpartij verrijst vandaag het officiële Zuid-Afrikaanse Nationale Oorlogsgedenkteken. Het bos was helemaal vernield maar één haagbeuk overleefde symbolisch en is tot vandaag bewaard. Het bos daarrond werd heraangelegd.

ONTSLAGEN

In *Delville Wood* was de vijand verdreven in het begin van de maand september. Dit gebeurde nadat de legerleiding de brief van Fanny Lewis had ontvangen. Op 23 augustus arriveerde namelijk in Tooting een telegram met de melding dat haar

verzoekschrift succesvol was: 'De knaap zal met de meeste spoed ontslagen worden.' Het telegram werd gevolgd door een brief: 'Hij moet onmiddellijk uit de vuurlijn verwijderd worden en uit het leger ontslagen.' Wat Sidney moet hebben gezien en beleefd in die zes weken kunnen we ons amper voorstellen. Wij kunnen begrijpen dat hij, zoals veel anderen, dit trauma later heeft weggeduwd en er zo weinig mogelijk over gepraat.

Sidney werd waarschijnlijk vanuit *Delville Wood* meegenomen en naar *Belton Park* in *Grantham* gestuurd, waarschijnlijk voor een soort *debriefing* vooraleer terug te keren naar *Tooting*. De foto in *The Daily Mirror* toont hem in volle uniform. Er is een aanzet tot snor. Hij lijkt echter nog altijd erg jong, maar ongetwijfeld een geschikte soldaat. Hij heeft een afwezige blik. Niet te verwonderen: pas een paar weken eerder heeft hij dingen gezien, waarvan de verschrikking voor eeuwig gebeiteld zit in zijn geest. Hij lijkt een kruising tussen de stoute schooljongen en de stoere vent die lichtjes op de tenen getrapt is dat hij uit het gevecht werd weggetrokken. Wie kan zeggen hoe hij zich voelde. Hij stond zeker in het midden van de belangstelling. En het is ongelooflijk dat hij in 1918 - nog altijd beneden de toegelaten leeftijd - weer terug was in het leger, ditmaal in de *Guards' Machine Gun Regiment*. Na de oorlog diende hij in het bezettingsleger in Oostenrijk.

BEDAARD

Maar hierna leken de zaken tot bedaren te komen voor Sidney. Hij wilde niet opscheppen over zijn bijzondere toestand en hij maakte geen heisa. Hij ging gewoon verder met zijn leven. Korte tijd werkte hij in een margarinefabriek, huwde met Ivy, een plaatselijk meisje van *Balham* en verhuisde naar *Londen*.

Colin werd geboren in 1933. Sidney was in die periode werkzaam bij de *Surrey Constabulary Police Force* en dat zou hij gedurende 30 jaar aanhouden. Nadien hield hij een pub open in *Kent*. Een gezonde knaap, maar niks uitzonderlijk. Niemand kon vermoeden door welke hel hij gegaan was op zo'n jonge leeftijd. Andere zaken gebeurden in zijn leven, niet in het minst de Tweede Wereldoorlog, waarin hij actief werd in de verkoop van munitie. Hij was niet van plan om te blijven stilstaan bij hetgeen vroeger was gebeurd en ongetwijfeld kende hij nog andere 'knapen' met gelijkaardige geschiedenissen en die niet veel ouder waren dan hemzelf. Hij had wel dat oude dagblad en het telegram bewaard, die bewezen waar hij geweest was voor het geval iemand hierin geïnteresseerd zou zijn, maar in de zestiger jaren, zelfs rond de 50ste verjaardag van de oorlog, was de Eerste Wereldoorlog door velen gezien als een vervelende, schandelijke zaak, waarover zij niets wilden horen. Op 12 april 1969 stierf Sidney en dat was het dan. Er was geen mogelijkheid meer voor hem om ons te vertellen waar hij was geweest en wat hij gezien had. Wij kunnen ons niet voorstellen hoe hij zou omgegaan zijn met de aandacht, die hij in de recente jaren heeft gekregen.

Geoff: 'Wanneer de geschiedenis in de pers verscheen, meldden sommigen dat Sidney geleefd had in *Tooting*, zonder zich veel details te herinneren. *Tooting* ligt juist naast *Summerstown* en dit is de buurt waar ik de laatste 25 jaar heb geleefd. Het was niet moeilijk te achterhalen waar hij exact had gewoond, alhoewel de naam van de straat was gewijzigd, vroeger 53, *Defoe Road*, nu 934 *Garratt Lane*. Het is een huis dat ik bijna elke dag passeerde. Ik begon het verhaal te vertellen op mijn *Summerstown 182* gidsbeurten wanneer ik vertelde over de

«« Het geboortebewijs van Sidney, geboren op 24 maart 1903.

≡ Zoon Colin met de foto van zijn pa.

jonge soldaten op ons oorlogsmonument. Ik merkte op hoe dit de aandacht van de mensen trok, vooral van jongeren. Zelfs al lag zijn huis iets buiten ons circuit en al was hij niet één van de *Summerstown 182*, voegden wij zijn huis toe aan onze gidsbeurt. Hij was nu één van 'onze jongens'.

STRAATKAT

Rond de jaarwisseling wanneer de verjaardag van de Somme naderbij kwam, wilde Geoff iets doen om het verhaal van Sidney bij een breder publiek te brengen en zijn bijzondere band met de streek te benadrukken. De timing zat juist. Vele scholen waren geïnteresseerd en het zou goede publiciteit zijn voor het *Summerstown 182*-project. Logisch zou een soort gedenkplaat zijn. *English Heritage* werd gecontacteerd maar daar vertelde men dat 'de jongste soldaat zijn' niet genoeg was om voor subsidies in aanmerking te komen: wat had Sidney gepresteerd? En zo werd besloten om het geld zelf bijeen te rapen om zelf voor de gedenkplaat te betalen. Er werd de toestemming gevraagd bij Gillian, de huidige eigenares, die daar al een heel tijdje leefde. Ze was heel enthousiast en trots om een gedenkplaat te laten aanbrengen aan haar huis. Zij kende niks van het verhaal, maar wat ongelooflijk is: ze had een straatkat in huis gehaald en haar Sidney genoemd.

En zo werd de basis gelegd om een gedenkplaat aan te brengen aan het huis van Sid: er werden giften ingezameld onder de naam *A Quid for Sid* (een pond voor Sid) en al vlug werd 1.000 pond bijeengebracht via allerhande acties. Zo kon de gedenkplaat geproduceerd worden en drie maanden eerder dan de voorgenomen onthullingsdatum was ze al klaar. Het gaf de initiatiefnemers de tijd om te sensibiliseren en publiciteit te maken voor de onthulling. Iedereen wilde op de foto met de 'plaat van Sid': lokale scholen, politici, zakenlui, toeristen... De plaat werd meegenomen naar *Downing Street 10* en bij Burgemeester Sadiq Khan. Op de *Dommeherdenking* in *Delville Wood* was de plaat aanwezig bij 'de laatste boom' en er werd een ommetje gemaakt langs de *George Inn pub* in *Kent*, die Sid in zijn later leven openhield en het *Chelsea Hospital*. Zo kwam het dat drie *Chelsea Pensioners* de inhuldigingsplechtigheid bijwoonden. 'Sid's gedenkplaat heeft meer mijlen afgelegd dan de *Rolling Stones* op hun wereldtournee', lacht Geoff Simmons.

INHULDIGING

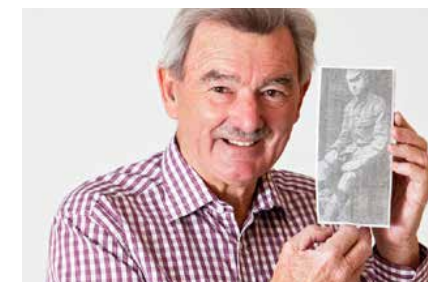
Zaterdag 24 september was de grote dag van de inhuldiging.

Het gebeuren had de naam *Sid's Plaque Unveiling Day* gekregen en op sociale media werd dat #SPUD182. *Garratt Lane* - anders een rumoerige laan met druk verkeer - viel letterlijk stil die dag. Er waren 500 mensen afgekomen om de onthulling bij te wonen. Een hele delegatie van de familie Lewis kwam het gebeuren meemaken en zag hoe Sidney's zoon Colin de gedenkplaat onthulde. Alle ogen waren gericht op het kleine witte huis op nr. 934. Bussen hielden halt en passagiers repten zich om een glimp op te vangen van de serenade, die klaroeners in uniform ten gehore brachten. De Burgemeester van *Wandsworth* hield een spreekbeurt en een groot aantal plaatselijke raadsleden waren aanwezig. Heel de ochtend galmden *WO I*-melodieën over *Garratt Lane* en kooplustigen werden bij het verlaten van het metrostation *Tooting Broadway* vergast op *It's a long way to Tipperary*. Che Shimmin, een 12-jarig jongetje uit de buurt las in militair uniform een vers voor; Tracy McRory - niet onbekend bij de VIFF's - speelde op haar viool *Far from home* en het speciaal voor de gelegenheid gecomponeerde *Tribute to Sidney Lewis*. Het werd een unieke gebeurtenis!

Er zijn veel meer opwindende historische initiatieven van *Summerstown 182*, die binnenkort zullen verschijnen. Kijk maar uit! Bezoek onze website www.summerstown182.co.uk en bekijk de verzameling van 182 verhalen op onze blog. Wij komen weldra terug naar België als je ons wil ontmoeten.

Geoff Simmons
4 november 2016

Vertaling en aanpassing: Jan Breynje

G A S T B I J D R A G E 2

VAN HET SLAGVELD NAAR DE EVEREST

6 juni 1924, in de vroege ochtend neemt expeditieleider, luitenant-kolonel Edward Norton in een kamp op 7000 m ver boven de oostelijke Rongbukletsjer, vlak onder de rand van de noord-oost col van de *Mount Everest*, afscheid van George Mallory en Sandy Irvine in een ultieme poging de top van de Everest te bereiken. Op 8 juni vertrekken ze vanop het hoogste kamp, op 8170m op weg naar de top. Ze werden voor het laatst gezien om 10 voor één.

Van hen werd nooit meer iets vernomen, hun verdwijning zou een obsessie worden voor de Britse natie en uitgroeien tot het grootste raadsel in de geschiedenis van de bergsport. Meerdere klimmers waren overtuigd dat ze de top bereikt hadden.

Op 1 mei 1999 vindt Conrad Anker, een superieure klimmer uit een team van Amerikaanse klimmers het lichaam van George Mallory. De camera was niet bij hem, vermoedelijk bij Sandy Irvine.

Hij werd tot nu toe niet teruggevonden, een zoektocht op 8100m is op zich een uitzonderlijke onderneming. Het mysterie, de mythe van deze klimmers blijft nog bestaan.

Toen in een interview aan Mallory werd gevraagd waarom hij dat deed, was zijn antwoord: *Because it's there !*

OBSESSIE

Het veroveren van de Everest werd voor de Britten een obsessie. Ze hadden zowel de poging om als eerste op de Noordpool en dan op de Zuidpool te geraken niet gehaald. De ondergang van de Britse expeditie van Robert Scott (hij bereikte de zuidpool, maar Amundsen was hem voor geweest) die overleed bij zijn terugtocht van de pool was een trauma voor de Britten. De beklimming van de Everest werd een ultieme doelstelling voor de roem van de natie.

Het Alpinisme ontwikkelde zich in de 2e helft van de 19e eeuw

en werd een uitdagende sport voor de *upper-class* in Groot-Brittannië. De roep naar de Everest ontstond reeds voor de Eerste Wereldoorlog. Van de 26 deelnemers aan de expeditie in 1921, 1922 en 1924 zijn er 20 die aan het Vlaams – Franse front gestreden hebben. Maar de oorlog stelde de plannen uit tot later.

Op papier was de oorlogsoverwinning compleet, maar de werkelijkheid was anders. Het land was tot op het bot verdeeld, geestelijk uitgeput en financieel geruïneerd. In 1922 waren er 2 miljoen werklozen, een half miljoen veteranen zwierf op straat, bedelend om kleren en eten. De oorlog had de ballroomvloer onder de Engelse middenklasse weggeslagen. En de natie zocht naar iets 'groots', iets verheffend avontuurlijks.

In 1921 werd een eerste expeditie op touw gezet, via Tibet. Nepal gaf geen toestemming aan de Britten om van daaruit een expeditie uit te voeren. Ze bestond hoofdzakelijk uit militairen, de expeditie was geschoeid op militaire leest.

RAWLING

Op 27 oktober 1904 hadden Cecil Rawling en Charles Ryder, Britse officieren, bij een expeditie in Tibet voor het eerst de Everest van de noordkant zo dicht benaderd dat het massief duidelijk, indrukwekkend zichtbaar werd!

Ze bevonden zich op de 5500 m hoge Kura La Pass. Rawling werd een groot ontdekkingsreiziger en groot voorstander van een expeditie naar de Everest.

Hij was zo onder de indruk dat hij besloot om terug te gaan om een route te vinden die toegang tot het beklimmen van de berg mogelijk maakte. De oorlog besliste daar anders over. Hij was luitenant-kolonel van de *Somerset Light Infantry* bij de Tweede Slag bij Ieper (22 april - 25 mei 1915), was aan het front bij de Somme als Brigadecommandant en leidde diezelfde Brigade in Ieper bij de slag van Passendale als Brigadegeneraal.

Hij werd gedood door een granaat bij 't Hooge op 28 oktober 1917 en ligt begraven op *The Huts Cemetery* in Dikkebus .

MALLORY

George Mallory, geboren in 1886, werd aangezien als één van de beste klimmers ter wereld. Hij kwam pas laat aan het front, was een geprezen leraar en werd weerhouden om deel te nemen aan de oorlog. Maar in de lente van 1915 kreeg hij eindelijk toestemming om in dienst te gaan. Hij werd ingedeeld bij de *Royal Garrison Artillery* als 2de luitenant en kreeg zijn vuurdoop op 14 mei 1916 aan het front bij Ploegsteert. Kort daarna werd zijn eenheid naar de Somme verplaatst voor het offensief aldaar. Hij werd bij de staf ingedeeld als verbindingsofficier met het Franse opperbevel. De dag voor de aanval op Vimy 9 april 1917, werd hij in het ziekenhuis opgenomen omwille van een niet herstelde enkelblessure.

Einde september 1918 ging hij terug, maar werd op veilige afstand van het front geplaatst. In Cambrai vierde hij Vwapenstilstand met zijn broer en vrienden.

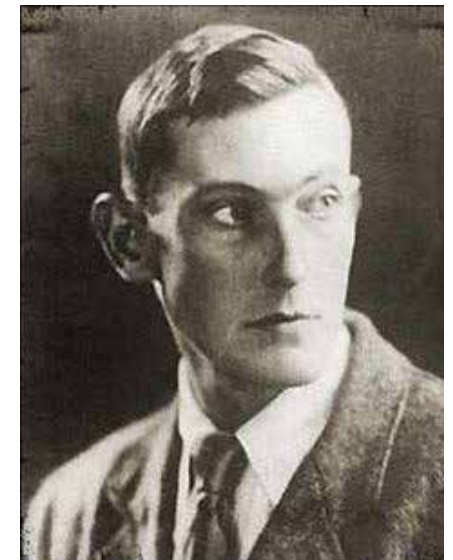
In 1921 werd hij uitgenodigd door de *Alpine Club* voor de eerste Everestexpeditie.

Voor wie geïnteresseerd is in het totale verhaal, een absolute *must-read*: Mallory: 'De Eerste Wereldoorlog en de verovering van de Mount Everest' (Wade Davis).

Een waarlijk betoverende reconstructie van Mallory's mythisch verhaal en met een bijzonder licht op de Eerste Wereldoorlog en de omstandigheden waarin deze expeditie en de mensen die er deel van uit maakten, tot stand kwam.

Wade Davis is zelf een bekend antropoloog en ontdekkingsreiziger.

Michel Vandeweghe

⌘
Cecil Rawling
George Mallory

I N M E M O R I A M

**TOONTJE
HEEFT ONS VERLATEN**

We wisten al dat zijn gezondheid niet meer optimaal was, dat hij moeilijk zijn huis uit kon, dat we hem niet meer zouden zien onder de Menenpoort... en toch was iedereen met verstomming geslagen toen we op 1 februari 2017 vernamen dat Antoon Verschoot - Toontje voor de vrienden, en daarvan had hij er heel veel - overleden was.

Iedereen heeft zijn eigen herinneringen aan deze warme, joviale man, recordhouder-klaroener, ereburger, mensenvriend. Ook de Vrienden van In Flanders Fields Museum verliezen een trouwe bondgenoot. Toontje was er graag bij als de *Last Post* geblazen moest worden op één van de talrijke *Remembrances*. Hij genoot van het samenzijn en van het glaasje achteraf – 'gin drank, gin klank', we horen het hem nog monkelend zeggen. Ondanks het feit dat hij een 'bekende Vlaming' was geworden, bleef hij altijd zijn luimige zichzelf, een man bij wie het goed toeven was, bescheiden, relativerend, ...

Onze vereniging biedt de familie Verschoot haar medeleven aan en sluit zich aan bij de woorden van Burgemeester Durnez op de uitvaartplechtigheid: 'Niet alleen de leperlingen rouwen, maar in het hele land en ook in het buitenland - zelfs *down under* - wordt getreurd omdat Toon er niet meer is. Maar vooral voor hen, die hem het dichtst nabij zijn, is het afscheid moeilijk om dragen. Vandaag willen wij een troost en steun zijn voor zijn echtgenote Suzanne, zijn dochters Trees, Tine en Liesbeth, de schoonkinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen, die een ingoede vader en opa verliezen. Het mag hen - en ook ons allen - een troost zijn dat Toon Verschoot altijd zal herinnerd worden als een uitzonderlijk man, een trouwe klaroener en een fijne ereburger van onze stad. Maar vooral: een ongekunstelde, lieve mensenvriend.'

Rust zacht, Toontje!

De redactie

T E N S L O T T E I

**VIFF-LID HENK VAN DER LINDEN KREEG
HOGE ERKENNING VAN DE BRITTEN...**

Onze vereniging heeft een trouwe ledengroep in Nederland. Henk van der Linden is niet de minste van hen. Hij is niet alleen lid van de VIFF, maar ook van de SSEW, de Stichting Studiecentrum Eerste Wereldoorlog, waarmee wij een informele maar hartelijke 'uitwisselingsovereenkomst' van informatie hebben voor onze publicaties. Zo werd het artikel uit VIFF-flash (toen nog) 56 van André Gysel 'Peter Kollwitz sneuvelde tweemaal' in de SSEW-publicatie 'De Grote Oorlog – Kroniek 1914-1918', nr. 33. Henk is eindredacteur van deze hoogst lezenswaardige kroniek. Als tegengebaar verscheen in VIFF-flash 57 de gastbijdrage over 'de oorlogsjaren van

Gaston Eyskens'. Wij hopen dat dit de aanzet is tot nog meer... Op vrijdag 17 maart 2017 kreeg Henk een hoge Britse onderscheiding, de *British Empire Medal (BEM)* omwille van zijn research rond WO I. Ons VIFF-bestuurslid Johan Van Duyse heeft onze vereniging vertegenwoordigd op de plechtige uitreiking van de onderscheiding. Zijn relaas.

Henk van der Linden mag, behalve onze VIFF-pin, nu ook de medaille *British Empire Medal* omspelden. Henk kreeg deze erkenning voor *service in the local community that has made a significant difference*. Hij werd in de bloemetjes gezet tijdens een

Henk Van der Linden ontvangt de 'British Empire Medal'.

ontvangst op de Britse Ambassade in Den Haag op 17 maart.

KRUISERS

Een groot aantal van onze vrienden kent Henk als deelnemer aan een 'slagveldreis' of als koene meestapper tijdens een Redmondwandeling. We weten ook dat hij heel veel tijd stopt in 'De Grote Oorlog' Kroniek 1914-1918, de serie in Nederland en Vlaanderen waarin wordt stilgestaan bij de geschiedschrijving over de Eerste Wereldoorlog waarvan de delen tot stand komen door de inspanningen van de Stichting Studiecentrum Eerste Wereldoorlog (SSEW). En sedert enkele jaren kent men Henk nu ook in Groot-Brittannië en dit dankzij het boek *The live bait squadron* dat in 2012 verscheen, nadat het twee jaar eerder in het Nederlands uitkwam onder de titel: 'Drie massagraven voor de Nederlandse kust'.

Het boek vertelt het, vrij onbekende verhaal van de ondergang van drie Britse kruisers. Op 22 september 1914 gingen ze vlak voor de Scheveningse kust ten onder. 800 mensen werden gered, maar meer dan 1400 verdrinken. De veroorzaker was een eenvoudige Duitse onderzeeboot, de U9. Voor de Britten was dit bij de aanvang van de oorlog een mokerslag, de grootste klap ooit toegebracht aan de onoverwinnelijk geachte *Royal Navy*.

ERKENNING

Het was dit onderzoek, het was deze tijdsinvestering, het was deze betrokkenheid met een gebeurtenis die niet onmiddellijk met zijn land te maken had, die leidde tot de Britse erkenning. Maar zoals Henk zelf vertelt, is het verhaal veel meer dan alleen maar een boek.

Henk: 'In 2005 werd ik heel nieuwsgierig toen ik bij een wandeling op de gemeentelijke begraafplaats van Den Haag, langs graven van Britse zeemannen liep. Het 'waarom' liet me niet los, en ik moest en zou het te weten komen. Vandaar het boek. Maar tegelijkertijd was en blijf ik ook op zoek naar verwanten van de slachtoffers en van overlevenden, voor wie ik een: *Live Bait Squadron Society* in het leven riep.

Honderd jaar na de scheepsramp vond er een herdenking plaats in *Clatham Historic Dockyard*, waar ook een gedenkplaat werd onthuld. De *Duke of Kent* was aanwezig, maar misschien nog belangrijker was het feit dat er meer dan 500 verwanten van

de bemanning van de drie schepen aanwezig waren. Dat zij er waren en dat deze mensen herdacht werden, is helemaal te danken aan Henk.

'Maar', zegt Henk: 'eigenlijk zou dit allemaal niet zo'n vlucht genomen hebben zonder Koen Koch. Hij was de man die me inspireerde en enthousiasmeerde om te onderzoeken en te schrijven. Ik herinner me nog dat ik met knikkende knieën zijn oordeel afwachtte over hetgeen ik had opgezocht en neergeschreven. Dat hij mijn voorwoord wou schrijven, beschouw ik dan ook als een hele grote eer van een heel grote mijnheer. Weet je, toen ik hem vroeg of hij voor mij zijn boek over de Sommeslag wou signeren, schreef hij neer: 'ik hoop dat ik dit ooit eens in jouw boek mag doen, dat ik jou ooit naar jouw handtekening mag vragen'. Een grotere stimulans kon ik niet krijgen. Het doet me dan ook heel veel plezier dat de familie Koch ook hier vandaag tijdens deze plechtigheid, aanwezig is...'

Johan Van Duyse

De oorkonde.

T E N S L O T T E 2

WITSE EN DE WESTHOEK

In december 2016 zond Eén de miniserie **Witse** uit, waar in drie afleveringen de vroegere commissaris naar zijn geboortestreek terugkeert om er zijn zus te helpen de moord op haar dochter op te lossen.

Ondanks het feit dat hij met pensioen is, heeft zijn speurzinn hem niet in de steek gelaten, en wordt het duidelijk dat het hier om een seriemoordenaar gaat die zijn vrouwelijke slachtoffers altijd dumpst aan de muur van een Britse begraafplaats.

Bij een poging om de potentiële dader in een valstrik te lokken, krijgt commissaris Witse een tip van de dader, nl. deze zin *I think that I shall never see a poem lovely as a tree*. Bij het verder onderzoek blijkt het om het gedicht 'Trees' te gaan van ene Joyce Kilmer, gesneuveld in Frankrijk in 1918.

Daar ik noch de dichter noch het gedicht kende ben ik ook eens op onderzoek gegaan, met volgend resultaat.

KILMER

Joyce Kilmer is een Amerikaan, geboren op 6 december 1886 in New Brunswick, New Jersey.

Na het beëindigen van zijn studies in 1908 aan de *Columbia University* in New York City huwt hij datzelfde jaar met Aline Murray en het paar krijgt 5 kinderen.

In datzelfde jaar gaat hij Latijn doceren aan *Morristown High School*, New Jersey en volgt er ook een eerste publicatie van essays en gedichten.

Van 1909 tot 1912 werkt hij bij *Funk & Wagnalls* bij de voorbereiding van de standaard dictionary, gepubliceerd in 1912. Ondertussen verschijnt in 1911 zijn eerste boek: *Summer of love*.

Vanaf 1912 wordt hij schrijver voor de *New York Times Review of Books* en in het volgende jaar verschijnt dus het gedicht 'Trees', waardoor hij erg populair wordt in de States.

Wanneer in april 1917 de Verenigde Staten de oorlog verklaren

aan Duitsland, lijft Kilmer zich in bij het 7th Regiment New York Guards. In Augustus wordt hij toegewezen als statisticus bij het 69th Infantry Regiment (the "Fighting 69th"), nog later bij het 165th Infantry Regiment van de 2th 'Rainbow' division en wordt er sergeant.

Met dit regiment komt hij in Frankrijk aan in November 1917. Alhoewel Kilmer al een contract had afgesloten met een uitgever om een boek over de oorlog te schrijven (de titel was al bekend: *there with the Sixty-Ninth*), schrijft hij naar zijn vrouw dat hij nog niets geschreven had *anything in prose and verse since I got here – except for statistics – but I've stored up a lot of memories to turn into copy when I get a chance.*

Deze kans zou Kilmer echter niet meer krijgen. Hij wordt toegevoegd aan de *military intelligence* van zijn regiment en tijdens de tweede slag aan de Marne in de laatste dagen van juli 1918, wordt hij op 30/7 gedood door een kogel in het hoofd (waarschijnlijk door een sluipschutter). Hij ligt begraven in *Oise-Aisne American Ctry and Memorial* bij Fere-en-Tardenois, Aisne, Picardie.

Postuum krijgt hij van Frankrijk nog het *Croix de Guerre* toegekend.

En nu terug naar de serie en het gedicht. Het is dus duidelijk geen oorlogsgedicht, maar toch wil ik het jullie hier niet onthouden:

Trees

**I think that I shall never see a poem lovely as a tree.
A tree whose hungry mouth is prest against the earth's sweet flowing breast.
A tree that looks at God all day, and lifts her leafy arms to pray.
A tree that may in summer wear a nest of robins in her hair.
Upon whose bosom snow has lain, who intimately lives with rain.
Poems are made by fools like me, but only God can make a tree.**

Joyce Kilmer, New Jersey 1913.

Kristin De Meyere
31 januari 2017.

A SYMPHONY OF TREES

1917

PIET SWERTS

2017

Symfonieorkest Vlaanderen
David Angus *dirigent*
Lee Bisset *sopraan*
Thomas Blondelle *tenor*
9 koren - 2 kinderkoren

15 | 16 SEPTEMBER 2017 | 20.30 u
Sint-Maartenskerk | IEPER

info & reservaties: toerismebalie@teper.be

